

Archeologische Kroniek

Zuid-Holland

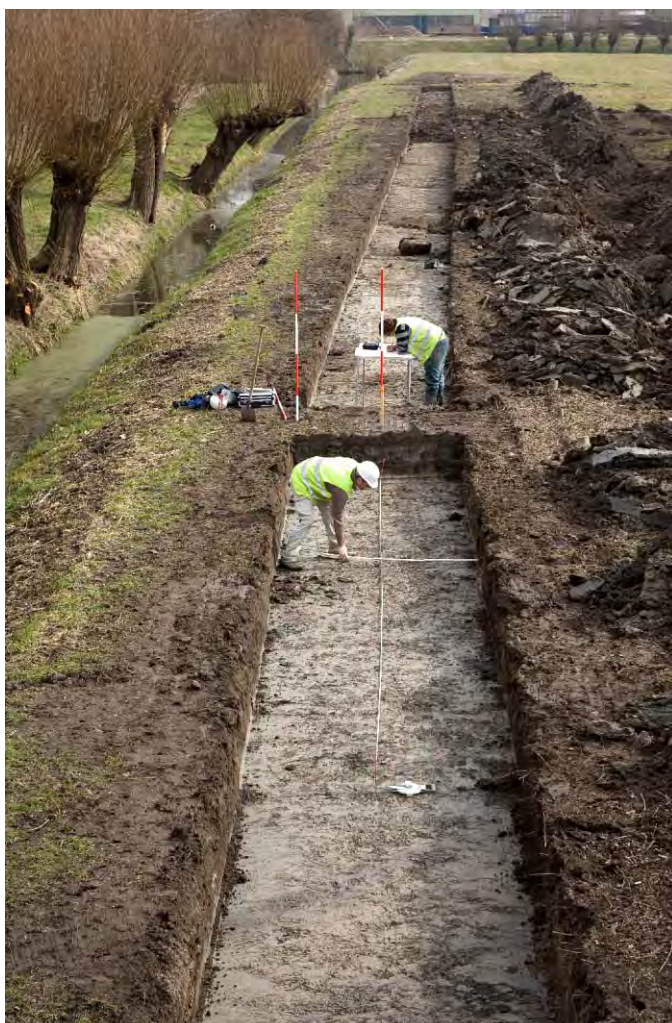

Delft | Abtswoudse Bos

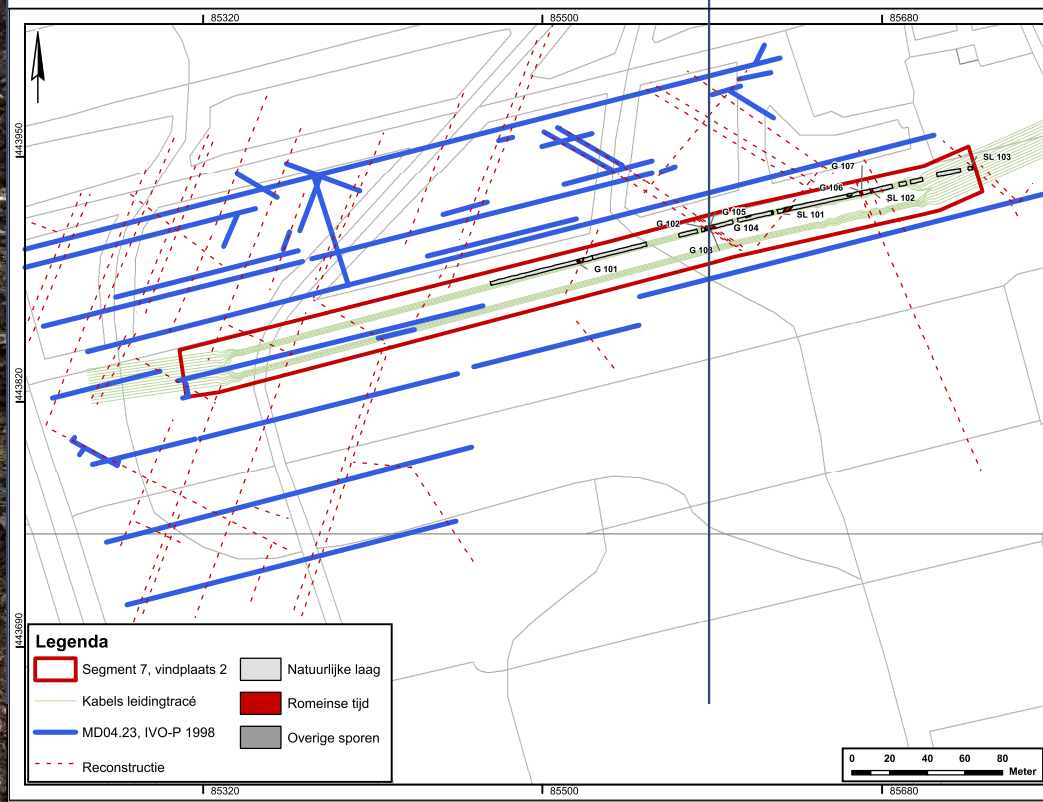
Voor de toekomstige ondergrondse hoogspanningsverbinding Randstad 380kV Zuidring tussen Wateringen en Zoetermeer is in het Abtswoudse Bos een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd. Deze locatie - en de directe omgeving - is na verschillende onderzoeken uit de jaren tachtig en

Overzicht van enkele werkputten, met op de voorgrond een tweetal Romeinse greppels.

negentig aangemerkt als AMK-terrein van zeer hoge archeologische waarde met landbouw- en verkavelingsporen uit de Romeinse Tijd (Bult 1983; Van Londen 1994; Van Londen 1995; Van Londen 2006). Aangezien bij archeologisch onderzoek in de jaren negentig het westelijke deel van het toekomstig leidingtracé al was onderzocht, concentreerde onderhavig onderzoek zich op het oostelijke deel. Over een lengte van 270 m is in totaal circa 495 m² onderzocht. Tijdens het onderzoek zijn meerdere greppels, sloten en kuilen gevonden. Op basis van oriëntatie en opvulling dateren tien greppels en vermoedelijk één kuil/depressie uit de Romeinse Tijd. De verkavelingsporen zorgden vermoedelijk samen met de depressies van verlande restgeullaagten voor de periodieke afwatering in het gebied. In de kuil of depressie lag, in

anatomisch verband, het skelet van een volwassen rund, waarvan de hoornpitten ontbreken. Aangezien sporen van afhuiden ontbreken, is hier vermoedelijk sprake van een hoornloos rund. Hoornloze runderen zijn typerend voor de Romeinse Tijd en dan vooral in de kustgebieden ten noorden van de limes. Na de Romeinse Tijd verdwijnt dit genetisch dominante kenmerk geheel uit Nederland (Lauwerier 2011). In alle gevallen zijn de sporen uit deze periode opgevuld met een vegetatiehorizont. Deze donkerblauwe, donkergrijze laag is tijdens het onderzoek bijna overal direct onder de bouwvoor gezien. Daar waar deze laag ontbrak, is zij opgenomen in de bouwvoor. Op basis van de resultaten van het onderzoek dat in de jaren negentig heeft plaatsgevonden, kan worden gesteld dat na extrapolatie van de gegevens zes greppels te vervolgen zijn aan de noord- en/of zuidzijde van de proefsleuf. Geen enkele van de greppels heeft vondstmateriaal opgeleverd. Vier greppels en twee kuilen dateren mede op basis van keramisch vondstmateriaal uit de Nieuwe Tijd. Geen van deze greppels staat afgebeeld op de kaart van

De greppels en overige sporen uit de Romeinse Tijd binnen het plangebied en in de directe omgeving.

Kruikius (Kruikius & Kruikius 1977 (1712)), wat betekent dat deze sporen ruim vóór of na de kaartvervaardiging zijn aangelegd.

Samenvattend kan gesteld worden dat er alleen sporen van verkaveling zijn gevonden, die niet direct te koppelen zijn aan een nederzettingsterrein. Deze verkavelingssporen zijn afdoende gedocumenteerd, zodat binnen het te ontgraven leidingtracé van deze locatie geen nader archeologisch onderzoek meer nodig is.

Archeologie Delft, Jean Paul Bakx

Den Haag | Bezuidenhoutseweg 98

De afdeling Archeologie heeft in de periode van 27 september tot en met 1 oktober 2010 aan de Bezuidenhoutseweg 98 archeologisch onderzoek uitgevoerd.

Het plangebied ligt volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk in het veengebied

Overzicht van de poerconstructie en de mestgoot van de stal vanuit het noordwesten.

direct ten zuiden van de strandwal, waarop het centrum van Den Haag ligt. Uit het archeologisch onderzoek is echter gebleken dat de ondergrond ter plekke grotendeels bestaat uit zand (Oud Duin) en dat slechts in het uiterste noorden van het plangebied veen aanwezig is. Bovenop de natuurlijke afzettingen lag een circa 1 m dik pakket opgebracht zand. Dit pakket heeft ongetwijfeld te maken met de nieuwe uitleg van het gebied van kort voor 1645, toen begonnen werd met de bouw van het Huis ten Bosch. Het plangebied ligt aan de noordrand van de Veenpolder, die in de 15de eeuw is ontstaan, grenzend aan en ten zuiden van het Haagse Bos.

In het plangebied werden geen sporen van menselijke activiteiten eerder dan de Late Middeleeuwen verwacht. Wel was er een verwachting voor de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Uit historisch kaartmateriaal kon worden opgemaakt dat ter hoogte van het plangebied een pad of weg heeft gelegen die op latere kaarten als 'Laantje' wordt aangeduid en dat er boerderijen hebben gestaan. Omdat er een grote lacune bestaat in onze kennis over de constructie van boerderijen en de uitleg van de bijbehorende erven, zijn in de Gemeentelijke Onderzoeksagenda Archeologie (GOaA) vraagstellingen opgenomen over (post)middeleeuwse boerderijplaatsen. Al met al genoeg redenen om ter plaatse een archeologisch onderzoek uit te voeren.

Bij het archeologisch onderzoek zijn sporen gevonden van een boerderij met stal (10x30 m) waarvan het stalgedeelte in de vroege 18de eeuw gedateerd kan worden. Op het achterterrein zijn nog de funderingen van enkele bijgebouwen en van mogelijk een wagen- of hooisluur opgegraven. De stal is een zogenaamde Hollandse stal met bakstenen poeren of standvinken

Houten tonconstructie van waterput in de stal.

met gemetselde mestgoten, die qua constructie goed vergelijkbaar is met de opgegraven resten van een stal behorend bij boerderij Groenesteijn aan de Gaslaan.

De funderingen van het woongedeelte van de boerderij bestonden voor het overgrote deel uit recent metselwerk, aangezien de boerderij in de Tweede Wereldoorlog bij de bombardementen op het Bezuidenhout zwaar beschadigd werd en daarna opgeknapt is. Naast de resten van de boerderij zijn op het terrein

enkele goten en drie waterputten gevonden. De constructie van de waterputten bestond uit een bakstenen mantel met daaronder een hergebruikte houten wijnton. Op enkele duigen van de tonnen zaten kuiper- of eigendomsmerken. Een van de waterputten is na in onbruik te zijn geraakt, gedeeltelijk gedempt met huisafval waaronder aardewerk en glas dat voorlopig in de late 17de eeuw gedateerd wordt.

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Dienke van Baardewijk en
Andelko Pavlović*

Den Haag | Fazantplein, Kwartellaan

In de Vogelwijk vinden uitgebreide rioleringswerkzaamheden plaats. De bestaande rioleringen worden vervangen en op sommige plaatsen worden infiltratiebekkens aangelegd voor de opvang van hemelwater. De werkzaamheden zijn archeologisch begeleid en waar mogelijk hebben kleine opgravingen plaatsgevonden. Hierbij zijn bewoningsresten uit de IJzertijd gevonden.

Geologisch gezien ligt de Vogelwijk op de meest westelijke strandwal van Den Haag, die is ontstaan rond 2200 v. Chr. Het strandwallenlandschap van Den Haag is al vanaf de Steentijd bewoond door de mens. De met lage duinen afgedekte strandwallen zelf waren geschikt voor bewoning en het verbouwen van gewassen. De lagergelegen strandvlaktes waren in gebruik als hooiland en voor het weiden van vee. Voor de Vogelwijk geldt een archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de Bronstijd tot en met de Vroege Middeleeuwen.

De riolen zijn aangelegd in de bestaande tracés. Deze werkzaamheden zijn archeologisch begeleid. De infiltratiebekkens (Fazantplein en twee op de

Kwartellaan) zijn nieuw uitgegraven en daar hebben kleine opgravingen plaatsgevonden. Tijdens de begeleiding zijn op verschillende plaatsen één of meerdere cultuurlagen uit de IJzertijd gevonden. Op basis van deze waarnemingen wordt een grotendeels intact ijzertijd-cultuurlandschap onder de huidige Vogelwijk vermoed.

Op het Fazantplein is een deel van een ijzertijd nederzetting gevonden. Nadat deze verlaten werd, is het terrein in gebruik geweest als akker. In de put met een afmeting van ongeveer 25x12 m zaten paalsporen, kuilen, een haard, een vuile laag, twee mogelijke waterkuilen en een ondiep standgreppeltje. Uit de paalsporen zijn drie structuren gereconstrueerd; twee vierpalige spiekers en een zespalige spieker. Spiekers zijn bijgebouwen die vanaf de Bronstijd in Nederland voorkomen. Ze zijn opgebouwd uit een rechthoekige configuratie van 4, 6 of meer palen. Gedacht wordt dat deze palen een overdekt platform hebben gedragen waarop voedselvoorraden, zoals de oogst, buiten het bereik van dieren kon worden opgeslagen. De vondst van vrijwel uitsluitend met kwarts en/of potgruis gemagerd aardewerk en het voorkomen van eergetouwkraassen, zonder keerploegsporen in de akkerlaag, heeft een datering in de Vroege tot Midden IJzertijd opgeleverd.

De tweede opgraving, aan de Kwartellaan, heeft geen sporen van een nederzetting opgeleverd. Smalle greppels die tot in een veenlaagje zijn gegraven, hebben het terrein verkaveld of afgewaterd. Ook zijn, in de vorm van paalgaten, de resten van een palenrij gevonden. Een strook met mogelijke pootafdrukken geeft aan dat de locatie in de IJzertijd is betreden door vee. De aanwezigheid van eergetouwkraassen en het met kwarts en/of potgruis gemagerde aardewerk

wijst wederom op een datering in de Vroege of Midden IJzertijd. Uit zadenmonsters bleek dat er zowel op het Fazantplein als op de Kwartellaan gerst aanwezig was.

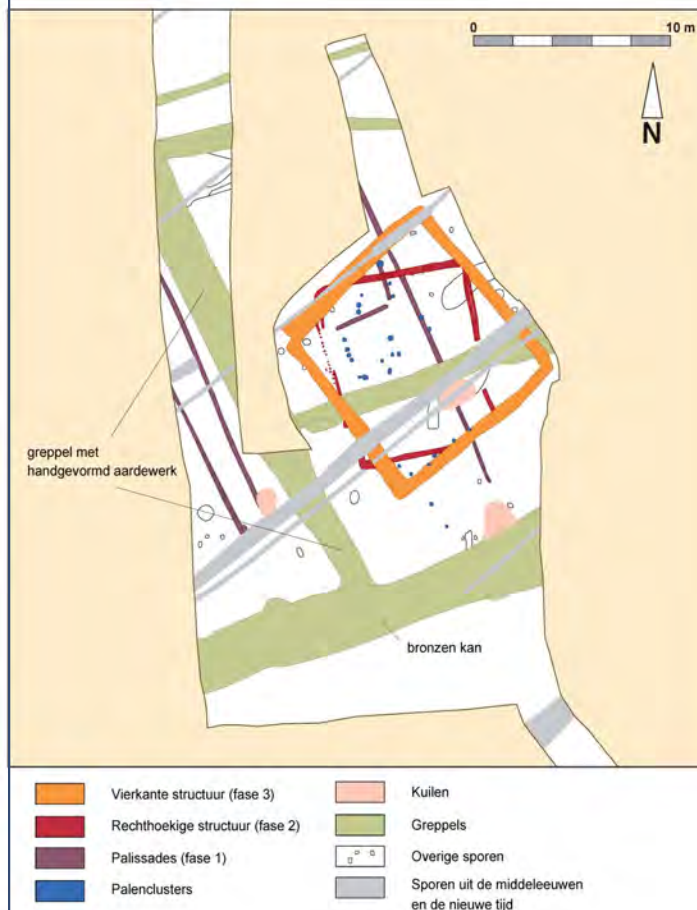
Het derde onderzoek, ook aan de Kwartellaan, heeft evenmin sporen van een nederzetting opgeleverd. In de put is wel een akkerlaag gevonden van circa 30 cm dik, met wederom grof gemagerd aardewerk. Deze akkerlaag leverde een interessante ontdekking op; in de top van deze laag waren keerploegkrassen zichtbaar, terwijl aan de basis van deze laag eergetouwkrassen werden gevonden. Het gebeurt niet vaak dat het proces van innovatie zo tastbaar wordt teruggevonden in de bodem!

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Peter Stokkel*

Den Haag | Lozerlaan/Erasmusweg

In de jaren negentig van de 20ste eeuw hebben diverse archeologische onderzoeken plaatsgevonden rond de 'Sterflat' op de hoek van de Lozerlaan en de Eras-

De opgravingen vanaf 1992 en de Romeinse cultuurlaag, met als achtergrond de onderliggende geologie.

Sporen op en rond de cultusplaats (opgraving 1994).

musweg, waarvan toentertijd ook melding is gemaakt in Die Haghe. In 2010 is dit onderzoek gepubliceerd en dat is de reden dat het hier is opgenomen. De rapportage vond plaats in het kader van de uitwerking van oude opgravingsgegevens. De resultaten van twee nabijgelegen onderzoeken uit 1991 en 1992 zijn al eerder uitgewerkt, waarbij de opgraving uit 1992 dezelfde vindplaats als hier beschreven aansneed.

Bij de vier nu gerapporteerde onderzoeken gaat het om een en dezelfde inheems-Romeinse nederzetting, die zich over een behoorlijk groot oppervlak uitstrekt op en langs de oeverwal van een (voormalige) getijdengeul. De nederzettingssporen bestaan ondermeer uit perceelgreppels, vaak met veel vondstmateriaal gevuld, verschillende kuilen, een waterput en een babygraf. De nederzetting dateert vanaf het eind van de 1ste eeuw tot in de 3de eeuw na Chr. Behalve deze gebruikelijke nederzettingssporen vormt een als cultusplaats geïnterpreteerde structuur het meest opzienbarende onderdeel van de vindplaats. Deze cultusplaats is een terrein dat gedurende drie fasen in gebruik is geweest vanaf het eind van de 1ste eeuw tot het eind van de 2de eeuw. Het rechthoekige of vierkante terrein wordt omsloten door greppels of palissades. Op het binnendeel werden paalstellingen en een mogelijke offerkuil gevonden. Bij de oriëntatie van de ruimtelijke elementen is een relatie gelegd met de windrichtingen.

Uit de materiële cultuur blijkt het lokale karakter van de cultusplaats. Grote aantallen handgevormd aardewerk ondersteunen dit. De relatieve grootte van de scherven duidt op het rituele gebruik om de potten stuk te slaan of te breken, of op het gebruik van complete vormen als votiefgaven. Naast het handgevormde aardewerk maken verder ook metaalvondsten deel uit van het vondstcomplex. Het gaat daarbij om uiteenlopende voorwerpen, zoals vaatwerk, fibulae en beslag. Een nagenoeg complete bronzen kan en de greep van een tweede exemplaar zijn hierbij de meest opmerkelijke vondsten.

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Jeroen van Zoolingen*

Den Haag | Rotterdamsebaan

Een van de grote infrastructurele projecten van de regio Haaglanden is de aanleg van de Rotterdamsebaan, tot voor kort Trekvliesstracé genaamd. Het tracé loopt door een aantal archeologisch zeer waardevolle gebieden en gebieden met een hoge archeologische verwachting. De afdeling archeologie is al in een vroeg stadium betrokken bij de planvorming en heeft door middel van verschillende onderzoeken de archeologische waarden in kaart gebracht. Het bedrijventerrein De Binckhorst, de Hoge Broekpolder en golfterrein Leeuwenbergh zijn nader onderzocht door grondbooringen. Daar waar het tracé door de 'Hoge Broekpolder' loopt zijn proefsleuven gegraven. In deze bijdrage beperken we ons voorlopig tot de resultaten uit de Hoge Broekpolder. Tijdens het booronderzoek in de Hoge Broekpolder zijn op de oeverafzettingen van de Gantel twee concentraties Romeins aardewerk gevonden, van elkaar gescheiden door een lege zone. Dit kan duiden op twee boerderijen met bijbehorende erven. Of deze erven uit dezelfde tijd stammen of elkaar in tijd opvolgen kan op basis van de boorgegevens niet worden bepaald. De resten kwamen niet helemaal als een verrassing, want op korte afstand ligt de Romeinse nederzetting Leeuwenbergh.

In de proefsleuven, die direct ten zuidoosten van de vondstconcentratie zijn gegraven, zijn resten van een Romeinse verkaveling gevonden. Zo ontstaat een beeld van een Romeinse nederzetting in een breder Romeins cultuurlandschap. De vindplaats biedt de mogelijkheid om zowel een Romeinse nederzetting als de activiteiten die buiten de nederzetting plaatsvonden te onderzoeken. De resultaten van een dergelijk onderzoek kunnen dan worden vergeleken met andere Romeinse vindplaatsen in de regio Den Haag (Leidschendam-

Leeuwenbergh, Wateringse Veld, Rijswijk-De Bult en Midden-Delfland). Hiermee wordt een bijdrage geleverd aan een overkoepelend beeld van Romeinse landinrichting, landgebruik en bewoning, wellicht zelfs in relatie tot de nabijgelegen stad Forum Hadriani. Opmerkelijk in dit verhaal is dat de Romeinse greppels op dezelfde plaats liggen en dezelfde oriëntatie hebben als de tegenwoordige greppels. Dat is een continuïteit van bijna 2000 jaar!

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Peter Stokkel*

Den Haag | Spui-Lamgroen

In 2009 en 2010 zijn er voorafgaande aan het bouwen maken van het bouwterrein Spui-Uilebomen-Lamgroen-Ververstraat enkele kleinschalige opgravingen uitgevoerd. Het archeologisch onderzoek op het bouwterrein was ingegeven door twee bijzondere gebruiksfases van het terrein: begin 17de eeuw was het onderdeel van de tuin van het zogenaamde 'Zweedse huis', de woning van Jacob van Dijck,

De fundering van de 'nieuwbouw' uit 1687.

ambassadeur voor Zweden, en tussen 1660 en 1867 stond hier een weeshuis.

Vóór de ambassadeur hier ging wonen was er in ieder geval sinds 1530 al een huis met een tuin direct aan het Spui. Die tuin was bemest met humeus materiaal vermengd met een kleine hoeveelheid huishoudelijk afval. Er bleken nauwelijks sporen en vondsten uit de fase van het 'Zweedse huis' aanwezig. Belangrijkste oorzaken daarvan zijn de bouwactiviteiten die er vanaf 1687 tot in de 20ste eeuw zijn geweest. Er werd een restant van een schelpenpad gevonden dat waarschijnlijk onderdeel was van de Franse tuin.

De voormalige residentie van de ambassadeur werd in 1660 aangekocht als het Oude Vrouwen- en Kinderhuis van de Nederduits Hervormde Gemeente. Het weeshuis is opgebouwd uit het voormalige 'Zweedse huis' (dat westelijk van het plangebied lag), het huis de Keizerskroon en nieuwbouw. Uit verschillende historische prenten en beschrijvingen was al duidelijk hoe het weeshuis eruit zag en hoe het terrein was ingedeeld. Door het archeologisch onderzoek is inzicht verkregen in hoe men de uitbreiding in 1687 heeft opgezet en hoe het tuinhuis van de Keizerskroon is geïncorporeerd. Laatstgenoemd gebouw bleek van steen te zijn met een haardmuur en een kelder. Het opgegraven deel van de nieuwbouw uit 1687 had een zeer regelmatige opzet. Aangezien de ondergrond uit een afwisseling van zand en klei bestaat met daarop een dikke veenlaag, en de nieuwbouw van het weeshuis enkele verdiepingen hoog zou worden, was het noodzakelijk om een zware fundering aan te leggen. Hoewel funderingspalen alleen plaatselijk zijn gezien (vanwege een ligging ver onder het grondwaterpeil) zullen ze op regelmatige afstanden zijn geheid. Hierop werden een of twee funderingsplanken ge-

plaatst, die met spijkers aan de funderingspalen werden vastgezet. Plaatselijk, en beslist niet overal, liggen onder de funderingsplanken weer andere planken, zogenaamde kespen, die de koppen van de funderingspalen in dwarsrichting verbinden en zo ervoor zorgen dat de palen ten opzichte van elkaar niet gaan wijken. Op de funderingsplanken werd een brede funderingsmuur gemetseld.

De opgegraven funderingsmuren van het weeshuis variëren in breedte tussen 28 en 38 cm. Er is een duidelijk patroon in de funderingen. Circa 2 m binnen de buitenomtrek ligt weer een fundering. De achtergevels, tevens muren van de binnenplaats, liggen daar weer 5 m vandaan. Dit patroon zou kunnen wijzen op een indeling met lange brede gangen direct achter de rooilijnen van de Ververstraat en het Lamgroen met aan de gangen kamers van circa 5 m diep.

Waarschijnlijk hangt dit patroon samen met een oorspronkelijke functie als individuele woonruimtes (van de oude vrouwen) aan een gezamenlijke gang. Deze indeling is in de 18de eeuw gewijzigd. Bij interne verbouwingen werd op staal gefundeerd. Een ander nieuw gegeven is dat er behalve twee grote zwengelpompen op de binnenplaatsen in pandig nog enkele waterputten aanwezig waren. De oudste put dateert vermoedelijk uit de 18de of vroege 19de eeuw. De meest recente put ligt in de grote keuken op de hoek van het Lamgroen en Uilebomen. Vanaf 1858 werd het water hier machinaal opgepompt. De motor van de pompinstallatie heeft mogelijk gestaan op een zwaar funderingsblok dat misschien het restant is van een oven. In de keuken zijn resten van ronde gemetselde fornuizen gevonden. Een eveneens in de keuken gelegen waterkelder werd gevuld via een gootje vanaf de binnenplaats.

Na afbraak van het weeshuis in december 1867 is het terrein weer bebouwd. De bouw van een blok arbeiderswoningen aan de zijde van het Lamgroen en de hoek van de Ververstraat was de eerste nieuwe bebouwing rond 1871. Men heeft daarbij zoveel mogelijk gebruikgemaakt van de stevige funderingen van het weeshuis.

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Monique van Veen*

Den Haag | Wijndaelerplantsoen

In het vroege voorjaar en de zomer van 2010 heeft een archeologisch onderzoek plaatsgevonden in het Wijndaelerplantsoen. Tijdens een verkennend onderzoek waren al eerder resten uit de Brons- en IJzertijd gevonden. De bouw van een groot appartementencomplex maakte het noodzakelijk deze resten door middel van een opgraving nader te onderzoeken.

De strandwal en de daaropliggende duinen op de plaats van het Wijndaelerplantsoen ontstonden 4000 tot 5000 jaar geleden. De eerste bewoners arriveerden in de Midden Bronstijd (circa 1800 tot 1500 v.Chr.) en vanaf dat moment is het gebied altijd bewoond gebleven. De duinen vormden een ideale omgeving om te leven. De hogergelegen delen waren bruikbaar voor woningen en akkers. Op de lageregelegen strandvlakten, zoals in de westelijk gelegen Segbroekpolder,

Bij het begin van het onderzoek is een profiel vrijgelegd waarin alle lagen van het terrein konden worden bestudeerd. Onder het moderne maaiveld zijn verschillende oude beloopbare niveaus uit de Brons- en IJzertijd gevonden, die later weer werden afgedekt door stuifzand. In een van deze looppniveaus is het zoutaardewerk gevonden. De onderste donkere laag is erg venig en is ontstaan in een venetjje.

konden de koeien grazen. De zee was niet ver weg en voorzag de bewoners van vis en, zoals we zullen zien, zout.

In het Wijndaelerplantsoen zijn aardewerk en vuursteen en grondsporen uit de Midden Bronstijd gevonden. Het lijkt vrijwel zeker dat hier een huis heeft bestaan, maar hoe dat er heeft uitgezien, is nog niet duidelijk. Archeologische resten uit deze periode zijn in Den Haag relatief zeldzaam en dat is één van de redenen waarom deze opgraving belangrijk is.

Er zijn ook resten van een aantal bijgebouwtjes en een akker uit de Vroege IJzertijd (circa 800 tot 500 v. Chr.) gevonden. De prehistorische bewoners van het Wijndaelerplantsoen waren echte landbouwers. Op kleine akkertjes verbouwde men granen, zoals tarwe en gerst. De akkers werden regelmatig bewerkt met een scheurploeg of eergetouw. De krassen die het eergetouw maakte in de ondergrond, waren tijdens het onderzoek nog zichtbaar. In de akkerlaag zaten ook scherven aardewerk en ander huishoudelijk afval dat met bemesting op de akker terecht kwam.

Op het Wijndaelerplantsoen is ook een dik pakket van rossige of geel aardewerk gevonden. Het zijn de resten van aardewerk dat gebruikt werd bij zoutwinning uit zeewater. Deze vorm van zoutwinning is kenmerkend voor de Vroege IJzertijd in dit gebied. Allereerst werd zeewater ingekookt, zodat een dikke pekkel ontstond. Deze pekkel werd uitgesmeerd in speciaal daarvoor gemaakte aardewerken gootjes. Men legde deze gootjes kruislings op aardewerken staafjes boven een vuur. De pekkel verdampte en het zout bleef achter in de gootjes. De gootjes met het aangekoekte zout werden geruild met bewoners in het binnenland.

*Gemeente Den Haag, Dienst Stadsbeheer,
Afdeling Archeologie, Everhard Bulten en Peter Stokkel*

Dordrecht | Gezondheidspark, deellocatie zendmast Amnesty Internationalweg

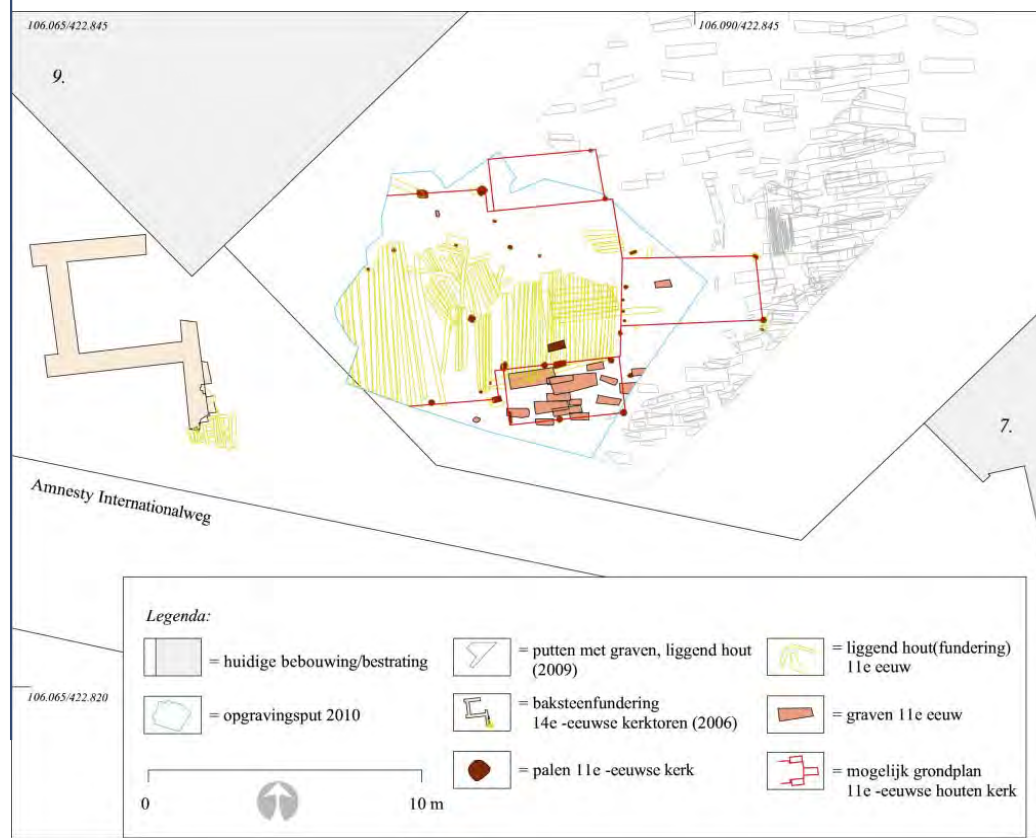
In 2010 zijn in het plangebied Gezondheidspark, deellocatie 'zendmast Amnesty Internationalweg' resten van een middeleeuwse kerk opgegraven.

Rondom de zendmast aan de Amnesty Internationalweg zijn eerder de resten van een 14de-eeuwse kerk(toren) en een kerkhof opgegraven. In 2010 is onder de gesloopte zendmast gegraven. De resten van het schip van de 14de-eeuwse bakstenen kerk bleken niet meer aanwezig. Het muurwerk was in oostelijke richting al tot op het niveau van de houtfundering verdwenen. De opgeworpen heuvel waarop deze kerk was gebouwd, was grotendeels geërodeerd onder invloed van het zoetwatergetijdengebied dat na de

St. Elisabethsvloed(en) van 1421-1424 ontstond. Onder het niveau van de verdwenen muren van de 14de-eeuwse kerk was een oudere ophoging aanwezig. Hierin bevonden zich de resten van een 11de-eeuwse houten kerk en een aantal bijbehorende graven. Een eenduidige plattegrond en mogelijke fasering waren moeilijk te herkennen. Het westelijk deel van deze houten kerk ligt buiten het te verstoren terrein en is niet opgegraven.

Het centrale deel bestond uit een laag berkenstammetjes met daarop een kleilaag. Dit was mogelijk een fundering met kleivloer. Een deel van de stammetjes en de kleilaag waren verbrand. De vermoedelijke vloerfundering was rechthoekig tot licht bootvormig en had een breedte van circa 6 m. De totale lengte is

onduidelijk, maar was ten minste 10 m. Hieromheen was een aantal kleine, aangepunte paaltjes aanwezig. Dit zou een (binnen)wand geweest kunnen zijn, hoewel dit gezien de onregelmatige verspreiding en afwezigheid van vlechtwerk niet aannemelijk is. In het midden stond een zwaardere, aangepunte paal. De hierboven beschreven structuur is mogelijk een eerste fase van de 11de-eeuwse

Overzicht van de resten van de 11de-eeuwse kerk.

kerk of het is het niet-dragende 'binnenwerk' van één en dezelfde fase van de kerk.

Het liggend hout had een 14C-einddatering van 1018 en de middenpaal een einddatering van 1025. De houtskool van het verbrande deel van de stammetjes leverde een einddatering op van 1023. Mogelijk is er, misschien al tijdens de bouw, sprake geweest van een brand in de (oudste fase van de) kerk. Een eventuele aanwijzing voor de aanname dat deze plattegrond een oudere bouwfase vertegenwoordigde, is de aanwezigheid van twee verrommelde graven en een intact boomstamkistgraf direct rondom deze plattegrond, zie afbeelding. De graven hadden 14C-einddateringen van 1024 en 1025.

Rondom bovengenoemde plattegrond en graven waren wel zwaardere (dragende) palen, met platte bodem en/of op sloffen, aanwezig, zie plattegrond (p.7). De palen zijn echter niet zodanig gesitueerd/geplaatst dat er een duidelijke plattegrond herkenbaar is. Ten noorden en zuiden van de middenpaal waren enkele palen met een onderlinge afstand van ongeveer 2,2 m aanwezig. Dit waren mogelijk doorgangen. Andere zwaardere palen suggereren de aanwezigheid van aanbouwen, waaronder een versmald koor. Een aantal palen aan de zuidzijde vormde een rechthoek van 2 x 4 m, waarbinnen verschillende graven aanwezig waren, waarvan er één gedateerd is en een 14C-einddatering opleverde van 1033. Mogelijk is hier sprake van een aanbouw, eventueel in de vorm van een overkapping. Dendrochronologisch onderzoek van één van de palen wijst op een kapdatum in de zomer van 1028. Enkele palen aan de oostzijde wijzen op de aanwezigheid van een versmald koor met een afmeting van circa 4,5x2,2 m. Dendrochronologisch onderzoek van één van de palen

geeft een kapdatum in de zomer/winter van 1028. Vier van de zwaardere palen waren op basis van kenmerken en dateringen afwijkend. In tegenstelling tot de andere ronde palen (ø circa 25-30 cm) waren dit zeer zware vierkante/rechthoekige palen met een grootste diameter van 50-60 cm. De geselecteerde eiken zijn deels uitgegraven en bij de wortels gekapt. Twee palen zijn dendrochronologisch gedateerd en geven kapdata in de jaren 770 en 798. De palen zijn waarschijnlijk hergebruikt, maar wijzen mogelijk wel op bewoning van het gebied gedurende de 8ste eeuw. Aangezien een fasering niet duidelijk is aan te tonen moeten we voorlopig uitgaan van één bouwphase. De dendrochronologische data wijzen overeenkomstig op een bouwdatum in of kort na het jaar 1028. Een aantal monsters van palen, houtskool en menselijk botmateriaal leverde 14C-einddateringen op tussen 1018 en 1025, maar deze kunnen gezien de foutenmarge ook in of kort na 1028 dateren. Op basis van de goede dendrochronologische dateringen kan worden aangenomen dat de einddateringen van 14C-analyse resultaten betrouwbaarder zijn dan de begindateringen.

Vermoedelijk was de kerk een rechthoekig, oost-west georiënteerd zaalkerkje met een breedte van ongeveer 7,5 m. Het achterste deel van het schip was mogelijk versmald en daarachter bevond zich waarschijnlijk een nog smaller koor. Palen aan de zuid- en noordzijde kunnen wijzen op aanbouwen, eventueel een (open) galerij, waarbinnen graven lagen. Een betrouwbare parallel voor een dergelijke reconstructie is echter niet gevonden. De vergelijking met de plattegronden van nog bestaande 12de-eeuwse staafkerken in Noorwegen is verleidelijk, maar zou tot onjuiste conclusies kunnen leiden. Hoewel de staafbouw ook

in de West-Europese landen wel werd toegepast (ook voor kerken), zijn vergelijkbare, complexe (archeologische) plattegronden in Nederland en omliggende landen nooit waargenomen. Voor de uiteindelijke reconstructie van de kerk zal nog overleg plaatsvinden met specialisten van de RCE.

Marc Dorst, Monumentenzorg & Archeologie

Gemeente Dordrecht

Dordrecht | Gezondheidspark, deellocatie Karel Lotsyweg 21

Op de deellocatie 'Karel Lotsyweg 21' zijn in verschillende proefsleuven bewoningssporen uit de Middeleeuwen en een vondstcomplex uit de Romeinse Tijd gevonden. De bewoningssporen uit de Middeleeuwen zijn aanwezig in de top van de jongere oeverwalafzettingen van de Dubbel. Van deze afzetting is onduidelijk of het mogelijk (deels) een antropogene ophoging is. Er kan sprake zijn van een lage dijk/kade die langs de Dubbel lag. De bewoningssporen bestaan uit verschillende (fases) van sloten, paaltjes, een duiker en (mest)kuilen. De sporen uit de oudste fase dateren uit de periode 1050-1300 en zijn toe te schrijven aan de ontginningsfase.

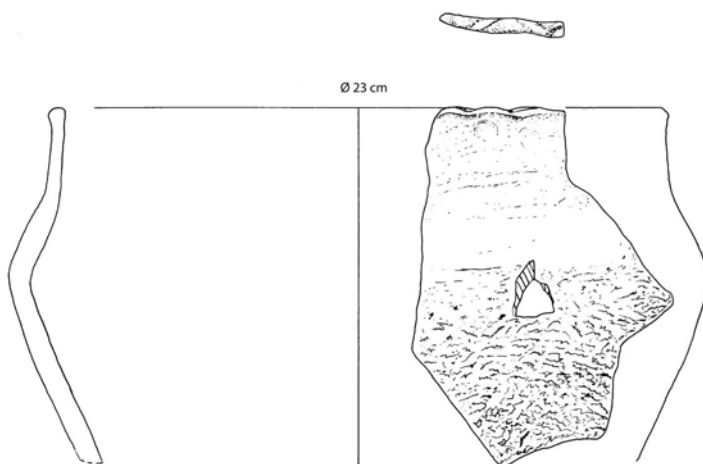
Parallel aan de Dubbel lagen enkele relatief brede sloten. Deze waren met elkaar verbonden door een duiker en kunnen daarom mogelijk dijk-/kadesloten zijn geweest. De aanwezigheid van een ophogingspakket (dijk/kade) is echter niet met zekerheid vastgesteld. Haaks hierop waren smallere sloten aanwezig. In de vullingen van de oudste sloten is keramiek, metaal, dierlijk bot, natuursteen en een leren schoenfragment gevonden. Onder de metalen voorwerpen bevinden zich onder andere een bronzen/koper (sier)pin, een ijzeren meslemmet, een lood-tinnen

(pseudo)muntspeld en een mogelijk dekseltje van lood-tin. Het vondstmateriaal suggereert de aanwezigheid van een huisplaats in de directe omgeving. Uit de bewoningsfase 1300-1421 zijn sloten, paaltjes en (mest)kuilen gevonden.

Deze zijn mogelijk toe te schrijven aan een erf. Twee langwerpige kuilen hebben in eerste instantie mogelijk een ambachtelijke functie gehad. Ze kunnen gebruikt zijn als vollerskuilen of voor het roten van vlas. In een later stadium zijn ze gebruikt als afvalkuil. Uit deze periode is keramiek gevonden, maar ook dierlijk bot, schelpen, bouwmaterialen, metaal en leerresten. De sporen en vondsten wijzen op de aanwezigheid van een huisplaats in de directe omgeving. Hiervan zijn echter geen resten gevonden, mogelijk als gevolg van een ondiepe bouwwijze, waarbij palen op sloffen werden gezet. De resten van huizen zijn mogelijk geheel of grotendeels geërodeerd onder invloed van het zoetwatergetijdengebied dat na de St. Elisabethsvloed(en) ontstond.

Tot slot werd een vondstcomplex uit de Romeinse Tijd gevonden. Tussen het materiaal bevonden zich ook

Eén van de aardewerkscherven uit de IJzertijd.

enkele scherven uit de (Vroege) IJzertijd. Waarschijnlijk zijn deze scherven afkomstig van een geërodeerde, oudere oeverwal. Het materiaal was aanwezig in één dunne afzettingsslaag tussen een oudere en een jongere afzetting van de Dubbel. Een aantal aangepunte palen behoorde mogelijk tot een opslagschuurtje (spieker) en kan dateren uit de periode vóór de Late Middeleeuwen. De Romeinse vondsten dateren uit de 2de tot begin 3de eeuw. Het gaat om keramiek, metaal, bouw materiaal, natuursteen, dierenbotten en leer. Het keramiekcomplex omvat 1027 scherven, waaronder terra sigillata, Gallo-Belgisch aardewerk, geveerd aardewerk, dikwandig aardewerk, gladwandig aardewerk, ruwwandig aardewerk, Lage Landen Waar (LLW) en een enkel fragment handgevoerd aardewerk. Opvallend is dat alle voor-

Voorbeelden van keramiek uit de Romeinse Tijd.

komende vormen van Romeins keramisch bouw materiaal vertegenwoordigd zijn, waaronder een fragment van een verwarmingsbuis (tubulus). Verwarmingsbuizen horen thuis in gebouwen waarin vloerverwarming aanwezig was, zoals badhuizen en

Enkele van de dakpanfragmenten uit de Romeinse Tijd.

villae met een badgedeelte of eetzaal (triclinium). Ook zijn er 50 fragmenten van vloertegels en veel dakpanfragmenten aanwezig, waaronder 129 stukken van platte pannen (tegulae) en twee van halfronde vorstpannen (imbrices). De natuursteenfragmenten bestaan uit tufsteen, basalt, leisteen, Grauwacke en

De ijzeren dissel, passer en de bronzen lepelsonde uit de Romeinse Tijd.

Ring en draadfibula uit de Romeinse Tijd.

kwartsiet. Vondsten van metaal omvatten munten, een draadfibula, een ring, een stilus, (schoen)nagels, een lepelsonde, een boogtip/pijlpunt, een dissel, een passer en een ornament in de vorm van een vogelkop.

Twee sestertiën met Faustina, vrouw van keizer Antonius Pius en hun adoptiefzoon, de latere keizer Marcus Aurelius.

Ook is een zoelfragment van een met ijzer bespijkte leren schoen gevonden. Het is een deel van een enkel-

hoge gesloten veterschoen (calceus). Het dierlijk botmateriaal bestaat vooral uit resten van gedomesticeerde dieren, zoals runderen, varkens en paarden. Daarnaast zijn enkele botten van wilde dieren gevonden, waaronder gewei van edelhert en ree en een schedelfragment van een bever.

Dierlijke botten uit het vondstcomplex uit de Romeinse Tijd; 1. geweistang van een edelhert, 2. geweistang van een ree, 3. schedeldak van een bever.

Dit is het omvangrijkste vondstcomplex uit de Romeinse Tijd dat tot op heden op het Eiland van Dordrecht is gevonden. Waarschijnlijk wijst dit op de aanwezigheid van een aanzienlijk gebouw in de directe omgeving, hoewel het ook mogelijk is dat het geheel is verspoeld. Ook scherven uit de IJzertijd waren niet eerder op het Eiland van Dordrecht gevonden. De vondsten geven aan dat de rivier de Dubbel ouder is dan tot nu toe werd aangenomen.

*Marc Dorst, Monumentenzorg & Archeologie
Gemeente Dordrecht*

Goedereede | Oude Oostdijk

In de jaren '50 van de vorige eeuw ontdekten archeologen in de polder Oude Oostdijk een nederzetting uit de Romeinse Tijd. De archeoloog Jan Trimpe Burger groef tijdens twee campagnes (1958-1959 en 1982-1983) een deel van de nederzetting op. Helaas heeft hij zelf nooit de tijd gehad om de vondsten en documentatie uit te werken in een onderzoek. In 2010 pakten onderzoekers van de Universiteit Leiden en Hazenberg Archeologie het werk van Trimpe Burger op. Ze bevestigden het vermoeden dat de nederzetting in de polder de Oude Oostdijk een belangrijke havenplaats was in het Nederlandse kustgebied in de Romeinse Tijd. De havenplaats was bewoond van 85 tot vermoedelijk 225 na Chr.

Voorgeschiedenis

In de zomer van 1618 werd in het water voor de noordelijke kust van Goeree vlakbij de Oude Oostdijk een ruïne zichtbaar. Deze mysterieuze plek werd de 'Oude Wereld' genoemd. De geschiedschrijver Pieter Jan Twisch schreef in de 17de

Jasper de Bruin van de Leidse Universiteit buigt zich over oude opgravingstekeningen.

eeuw dat er fundamenten lagen van grote huizen en zelfs straten. Dit moest volgens hem een stad van belang zijn geweest. Bij laag water liepen mensen door de ruïnes op zoek naar oudheden. Ze vonden munten met afbeeldingen van Romeinse keizers. Enkele decennia later verdween de ruïne weer onder zand en zee. De exacte locatie van de 'Oude Wereld' is onbekend. Archeologen vermoeden nu dat de 'Oude Wereld' een Romeins fort was dat de belangrijke havenplaats in de Oude Oostdijk bij Goedereede moest verdedigen tegen piraten.

Havenplaats in de Romeinse Tijd

Opvallend aan de nederzetting is de enorme hoeveelheid aardewerk die er is gevonden. De nederzetting was relatief klein. Aan de hand van de gevonden huis-

Deze foto laat de opgravingen zien, zoals die in de jaren '50 van de vorige eeuw plaatsvonden.

plattegronden is nu bekend dat er niet meer dan 30 mensen tegelijkertijd op de noordoever woonden. Toch was er genoeg aardewerk voor een dorp van ongeveer 600 mensen. De bewoners van de Oude Oostdijk hadden niet al het aardewerk voor zichzelf nodig. Van de meeste aardewerktypes konden de onderzoekers achterhalen waar het vandaan kwam. Zo is nu bekend dat de bewoners handelscontacten hadden met onder andere het Duitse Rijngebied, Midden- en Zuid-Frankrijk, Engeland en Spanje.

Wonen in een nat gebied

Wie woonden er in deze nederzetting? In ongeveer 85 na Chr. vestigden de eerste mensen zich op een oeverwal langs een kreek. De oeverwal lag hoog en droog in een nat gebied. De kreek bleek een handige verbindingsslijn binnen een systeem van kanalen en handelslijnen in de Romeinse wereld. Waarom de eerste mensen zich er gingen vestigen zullen we nooit precies weten. Wat we wel weten is dat sommige vondsten

Resten van dakpannen gemaakt door het Romeinse leger.

(gerst en wat lokaal vervaardigd aardewerk) erop wijzen dat deze mensen hier uit de omgeving kwamen en veel Romeins aardewerk gebruikten. De invloed van de Romeinse cultuur werd steeds groter. De nederzetting groeide door handel en werd als gevolg van de vraag van het Romeinse leger naar producten onderdeel van een groter economisch systeem. Stempels op dakpannen van het Romeinse leger en de Romeinse vloot wijzen erop dat zij de huizen (deels) van dakpannen voorzagen.

Hazenberg Archeologie, Jacqui Bolt

Gorinchem | Groenmarkt

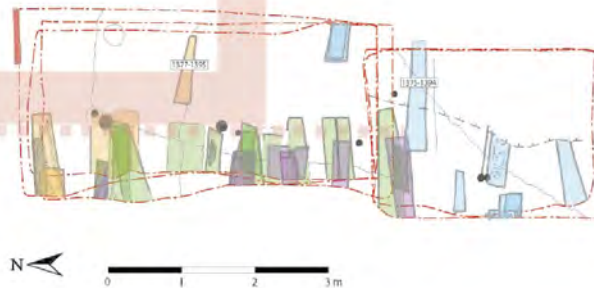
Het voornemen van de gemeente Gorinchem om tegen de achtergevel van het oude stadhuis op de Groenmarkt enkele ondergrondse vuilcontainers te plaatsen, was de directe aanleiding voor het uitvoeren van een archeologische opgraving. Het onderzoek werd in april 2010 uitgevoerd door medewerkers van Hollandia archeologen en enkele vrijwilligers van de Werkgroep archeologie van de gemeente Gorinchem.

Foto van het oostprofiel in het noordelijke deel van werkput 1. De verschillende lagen en sporen zijn hierin herkenbaar: van de 19de-eeuwse goten vlak onder het huidige straatniveau tot de 14de-eeuwse poer van kloostermopfragmenten die in één van de onderste ophogingslagen ingegraven is.

Op een oppervlak van niet meer dan 35 m² werden talrijke resten gevonden, in een gelaagdheid die tot bijna 3 m diep en zeven eeuwen terug in de tijd reikte. De oudste voorwerpen zijn enkele aardewerkfragmenten uit de 10de tot de eerste helft van de 13de eeuw, die als opspit in een jonger ophogingspakket terecht zijn gekomen. De lagen - en een bakstenen poer en greppel daarin - dateren mogelijk uit de tweede helft van de 14de eeuw. Hierboven lag een tweede ophogingspakket dat omstreeks het eind van de 14de eeuw is aangebracht. In deze periode maakte Gorinchem een bloeiperiode door, waarin een steeds groter aantal gebouwen in steen werd opgetrokken. De verwoestende brand van 1388, waarbij een groot deel van de stad in vlammen opging, heeft dit proces van verstening sterk bespoedigd. Een stevig ophogingspakket vormde mogelijk de basis voor deze nieuwe bouwwerken.

Fasering van de graven op de Groenmarkt.

Fase 1 (oranje): 14d - 1593;

Fase 2 (groen): 1593 - 1608;

Fase 3 (paars): 1593 - 1608, maar na de bouw van de kerkhofmuur en jonger dan fase 2;

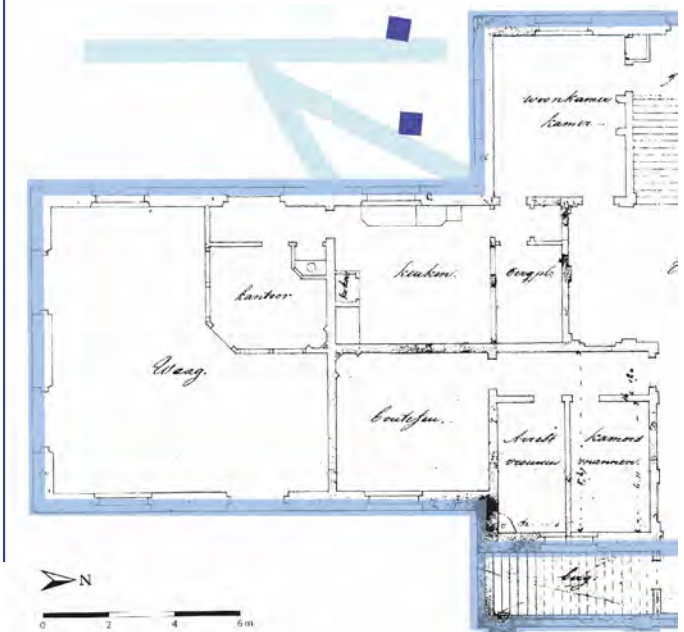
Fase x (blauw): 14d - 1608.

Aan het eind van de 14de eeuw raakte het oostelijke deel van de Groenmarkt in gebruik als begraafplaats. Het archeologische onderzoek bracht 37 begravingen aan het licht. Een beknopt fysisch-antropologisch onderzoek bevestigde wat de relatief geringe afmetingen van de grafkisten al deed vermoeden: meer dan de helft van de begraven individuen is op jonge leeftijd overleden. Hieruit blijkt dat jonggestorvenen op een specifiek deel van het kerkhof werden begraven. Koopman Dirk van Leuven bezat op de Groenmarkt een pakhuis dat in 1437 omgebouwd werd tot stadhuis, nadat het oude stadhuis in de Hoogstraat bij een stadsbrand beschadigd was geraakt. Een muurfundering die gevonden werd, is het restant van een verbouwing aan het eind van de 16de eeuw (1591-1593). In de ligging van de begravingen is een verschuiving zichtbaar die correspondeert met de uitbreiding van het stadhuis. De graven lagen dus zeer

De Groenmarkt geschilderd door O1 Beerstraten, circa 1650 (Gorcums Museum). Behalve de Grote Kerk is ook de achterkant van het middeleeuwse stadhuis gedetailleerd weergegeven.

Schematische weergaven van de ligging van de goten (lichtblauw) en waterputten (donkerblauw) op een uitsnede van een ontwerp-tekening van het 19de-eeuwse stadhuis.

dicht tegen het stadhuis aan, totdat omstreeks 1600 door de bouw van een muur rond het kerkhof enige tussenruimte gecreëerd werd. Al in 1608 werd het kerkhof ten oosten van de kerk bestraat. Hier werd de markt gehouden, waar de Groenmarkt haar naam aan ontleend.

Het stadhuis is in 1859 afgebroken en vervangen door een neoclassicistisch gestileerde opvolger, die vrijwel exact op het grondplan van het stadhuis uit 1437 werd gebouwd. De lozing van afval- en hemelwater verliep via ondergrondse goten, waarvan er tijdens het onderzoek enkele zijn gevonden. Twee waterputten, met een oorsprong in de 17de/18de eeuw, kregen mogelijk bij

Balanschaaltje dat werd gevonden in een laag die tot het laat 14de-eeuwse ophogingspakket behoort.

de herbouw van het stadhuis een nieuwe opbouw. Het stadhuis zou die functie tot 1994

behouden. Ook de waag bij het stadhuis is heel lang als zodanig in gebruik geweest: de eerste vermelding dateert al uit 1392. Bij de verbouwing van het stadhuis aan het eind van de 16de eeuw kreeg de waag een plaats in de zuidvleugel van het stadhuis.

Hollandia archeologen, T. Hoogendijk

Gouda | Oostpolder

In opdracht van de gemeente Gouda is in 2010 door Archeomedia een karterend archeologisch booronderzoek uitgevoerd in de Broekpolder, ook wel Oostpolder genoemd, ten westen van Gouda. Aanleiding was de aanleg van een landschapspark, waarvoor watergangen uitgegraven moesten worden en onderheide fietspaden aangelegd gaan worden.

De naam Oostpolder is ontstaan in de 19de eeuw, na de droogmaking van de ten westen ervan gelegen Zuidplaspolder. De polders tussen de Gouwe en de ringvaart van de Zuidplaspolder werden toen samen Oostpolder (in Schieland) genoemd. Vóór de droogmaking van de Zuidplas heette de polder waarin het onderzoeksgebied ligt 'polder Broek'. In 2005 is naar dit deel van de voormalige polder Broek een bureauonderzoek gedaan.

De naam Broekpolder verklaart al een groot deel van de geologie. 'Broek' betekent namelijk 'laagelegen veengebied'. Op de geologische kaart is binnen dit veengebied een tweedeling aangegeven. In het zuidelijke deel wordt alleen maar Hollandveen gevonden, in het noordelijke deel wordt het Hollandveen afgedekt door een dunne kleilaag (Formatie van Echteld, maximale dikte circa 50 cm), afgezet vanuit de Gouwe. Bij verkennend archeologisch onderzoek van camping 'Elzenhof' aan de Stoofkade, iets ten oosten van het huidige plangebied, is een kleiruggetje gevonden dat vermoedelijk doorloopt in de Broekpolder. Dit smalle kleiruggetje is waarschijnlijk gevormd door een zigtakje van de Gouwe.

Op de bodemkaart is de gehele Broekpolder gekarteerd als een veengebied waarin 'petgaten' zijn aangemaakt. Petgaten zijn karakteristieke vierkante of langwerpige putten waaruit het veen gedeeltelijk is afgegraven.

Op basis van het bureauonderzoek én op basis van de vondst van de zogenaamde Oostpolderboerderij in 1997, ten zuiden van het plangebied, werd vervolgonderzoek uitgevoerd. De resultaten daarvan leken in eerste instantie niet spectaculair: de bodem in het zuidelijke deel van de polder bleek - zoals verwacht - te bestaan uit Hollandveen waarop door ophoging met stadsafval en duinzand een dun toemaakdek is ontwikkeld (max. circa 30-50 cm). Ontginningsboerderijen werden niet gevonden. Daarnaast werd het eerder ontdekte kleiruggetje dat oost-west door het veen loopt in detail in kaart gebracht. Ook hierop werden echter geen bewoningssporen gevonden. Toch is er nog wel een leuk verhaal te vertellen over wat verder een weinig spectaculair onderzoek was.

Archeomedia aan het boren, met op de achtergrond het nieuwe 'Goudsche Bos'.

Tijdens het booronderzoek werd namelijk, aan de oppervlakte, een hele oude boom gevonden. Een veelvuldig terugkomend onderwerp in de Goudse geschiedschrijving is 'het Gouds(ch)e Bos(ch)'. De oude Goudse geschiedschrijvers zochten dit bos bij de samenkomst van de Gouwe en de IJssel. Vóór de ontginning zal het gehele gebied in de Gouwestreek uit bos bestaan hebben. De laatste resten van dit bos werden op last van Jan van Blois, heer van Gouda, in 1377 gekapt en als landbouwgrond uitgegeven. Overgeleverde rekeningen van Jan van Poelgeest, de rentmeester van Jan van Blois, informeren ons over de percelering van dit gebied en de huurders of kopers van deze percelen. Een aantal jaar geleden is door historisch-geografisch onderzoek vast komen te staan dat de percelen, die beschreven worden in 1377, gelegen zijn in de voormalige polder Broek. De maten van de percelen, die in 1377 worden omschreven, zijn nog te herkennen in de bestaande sloten in de polder Broek. Twee percelen direct ten noorden van de Moordrechtse Tiendeweg werden door Dirk van der Goude gekocht. Dit stuk land had een breedte van 30 roeden, oftewel circa 113 meter. Daarachter werden tien percelen van negen roeden breed verkocht. Nog noordelijker lagen dertien percelen van achttien roeden breed, die werden verhuurd omdat er geen kopers voor waren. Het laatste perceel, driehoekig van vorm, werd weer door Dirk van der Goude gehuurd.

Andere historische bronnen werpen licht op de functie van het bos vóór de kap in 1377. De jacht op de in het bos levende vogels, zoals reigers, kwakken en lepe-laars, leverde Jan van Blois veel geld op. Jaarlijks werden enorme hoeveelheden vogels uit het bos gehaald. Een bron spreekt ook van hout en hop, die uit het bos afkomstig waren. Blijkbaar had een deel van het oor-

spronkelijke bos toen al plaatsgemaakt voor landbouwgrond. Het hout werd onder andere gebruikt voor huizenbouw. Na de stadsbrand van Gouda, in 1361, was op grote schaal hout nodig voor de herbouw van de stad. Dit hout werd door de heer Van Blois aan de stedelingen geschonken. Dat het bos in 1377 uiteindelijk toch in zijn geheel werd gekapt, suggereert dat verkoop en verhuur van het gebied als landbouwgrond toch meer opleverde dan de bovengenoemde inkomsten.

De eik die uit het veen tevoorschijn kwam.

Met het Goudse Bos in het achterhoofd werd besloten om specialistisch onderzoek naar de boom te verrichten. Dendrochronologisch onderzoek heeft geresulteerd in een bijzonder oude datering van de boom. De veeneik is gesneuveld in de winter van 929 op 928 voor Chr. Uit de jaarringen blijkt dat de boom meer dan 200 jaar oud is geworden, dus ten minste van 1129 tot 929 voor Chr. in het veen heeft gegroeid.

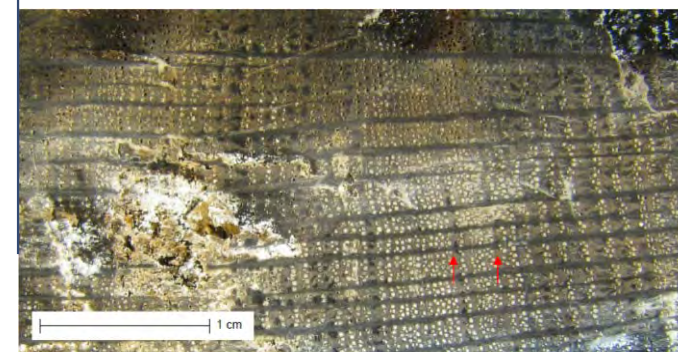

Er wordt een monster uit de eik gezaagd voor jaarringenonderzoek.

De geprepareerde jaarringen.

Detail van het jaarringenpreparaat.

In de archeologische tijdschaal is de boom daarmee te plaatsen in de Bronstijd, een periode waaruit in de regio nog geen archeologische vondsten bekend zijn. Wel zijn bij opgravingen elders in Nederland nog oudere bossen opgegraven. Het moerasbos van Ypenburg bijvoorbeeld, heeft bestaan van circa 3000 tot 2500 voor Chr. en is ontstaan na de vorming van strandwallen, waardoor het achterliggende duingebied steeds meer vernatte. Ook in de delen van het Zuid-Hollandse veengebied, voorzover niet door turfwinning verdwenen, blijken nu zulke oude bomen bewaard te zijn gebleven. Dit biedt wellicht mogelijkheden voor onderzoek naar het klimaat in de Prehistorie, zoals dat ook in Ypenburg is uitgevoerd.

De boom zal, met een klein informatiebordje, worden opgenomen in het landschapspark, als oudste overblijfsel van 'het Goudse bos', dat voor de kap van de laatste bomen in 1377 dus tenminste 2500 jaar moet hebben bestaan. Inmiddels groeit er in het gebied, langs de ringvaart van de Zuidplaspolder, weer een dicht bos dat een goede indruk geeft van hoe het oude Goudse Bos er uit gezien zal hebben. Leuk detail daarbij is dat de zilverreigers (die al regelmatig als witvogels in de 14de-eeuwse rekeningen terugkwamen) ook weer in het gebied zijn neergestreken!

Maarten Groenendijk, stadsarcheoloog Gouda

Witvogels terug in het Goudsche Bos: een zilverreiger is neergestreken in de Oostpolder.

Gouda | Westergouwe

Inleiding

In opdracht van het projectbureau Westergouwe heeft ADC-archeoprojecten een inventariserend veldonderzoek uitgevoerd in het plangebied Westergouwe. Hier zijn in de ondergrond crevasseafzettingen aanwezig van de Gouderakstroomgordel, die actief was tot circa 5200 v. Chr. Op deze afzettingen zijn tijdens karterend booronderzoek door Archeomedia houtskool en een verbrande visgraat gevonden, wat zou kunnen wijzen op een vindplaats uit het Meso- of Neolithicum.

De aanleg van de proefsleuf.

Om te bekijken of het daadwerkelijk om bewoningsporen ging, is een proefsleuf aangelegd.

Aan de zuidoostzijde van het onderzoekerrein zijn ter hoogte van de vindplaats twee werkputten aangelegd. In eerste instantie is over de lengte van 100 m een werkput aangelegd. Pas in de allerlaatste meters van die put, en eigenlijk zelfs iets daarbuiten, werd de vindplaats gevonden. Vervolgens is een extra werkput aangelegd met een lengte van circa 45 m, maar hierin werd de vindplaats niet gevonden.

Effectief is dus slechts een heel klein stukje van de vindplaats onderzocht. Maar vondsten in dat kleine stukje waren spectaculair.

Houten paaltjes in situ

Aan de noordoostzijde van de eerste werkput werd in de zandafzettingen van de crevasse een concentratie van vijf houten paaltjes gevonden. De paaltjes staan

Dicht bij elkaar werden vijf paaltjes van elzenhout gevonden.

binnen een bereik van circa 1,6 m ten opzichte van elkaar en hebben een doorsnede van circa 5 cm. In de configuratie van de paaltjes is geen duidelijke structuur te herkennen, maar we mogen wel veronderstellen dat de paaltjes gerelateerd zijn aan elkaar.

Mogelijk zijn er rondom, op een dieper niveau, nog meerdere paaltjes aanwezig. Uit de bemonstering van één van de paaltjes blijkt het te gaan om houten palen van een els. Vanwege het zoveel mogelijk intact houden van de vindplaats zijn de palen niet verder onderzocht en *in situ* bewaard.

Alle palen bevinden zich in de zandige afzettingen van de (oever van de) crevasse.

Opmerkelijk is dat de bodemopbouw ter hoogte van de vindplaats duidelijk afwijkt van de overige delen van het profiel. Vlak vóór de vindplaats is in het profiel zichtbaar dat de standaardbodemopbouw ineens sterk duikt, waarna deze weer (licht) omhoog komt ter hoogte van de vindplaats. De siltige kleilaag die geïnterpreteerd is als de top van de crevasseafzettingen verdwijnt echter. Een interpretatie is niet met zekerheid te geven, maar vermoedelijk kunnen de zandige afzettingen van de vindplaats als oever van de crevasse geïnterpreteerd worden. De zandige afzettingen waarop de houten paaltjes zijn gevonden, werden aan de zuidzijde afgedekt door een vondstlaag bestaande uit een pakket van veen dat licht vermengd was met zand. Opvallend zijn de vele houtsnippers in het veen. Mogelijk betreft het antropogeen afval. Dit kon echter tijdens het huidige onderzoek nog niet vastgesteld worden. In de laag zat tevens divers vondstmateriaal, waaronder een hoge concentratie visschubben, maar ook (bewerkt) botmateriaal en (bewerkt) natuursteen/vuursteen.

Vuursteen

In totaal zijn 19 stuks vuursteen verzameld. Drie stuks bleken niet bewerkt te zijn. Vier fragmenten vuursteen bleken niet nader determineerbaar. Van deze brokken bleken er twee verbrand te zijn. Het overige deel blijkt te bestaan uit afslagen (9 stuks) en klingen (3 stuks). De afslagen waren deels verbrand en geretoucheerd. Een enkele afslag is mogelijk afkomstig van een kernreparatie. Een andere afslag is mogelijk gebruikt als schrabber. Van de klingen bleek één fragment verbrand, twee fragmenten hadden mogelijk een gebruiksretouche.

Hiermee komt het aantal artefacten dat is bewerkt of geretoucheerd uit op vijf. Dit type materiaal komt echter voor vanaf het Mesolithicum tot en met de Vroege Bronstijd en is daarom moeilijk te dateren. Een voorzichtige inschatting geeft een datering in het midden van het Neolithicum.

Natuursteen

In totaal zijn 18 stuks natuursteen verzameld. Een deel daarvan was verweerd door vuur, herkenbaar aan de scherpe hoeken. Die stenen zijn wellicht gebruikt als kooksteen. Behalve de kookstenen werden een fragment van een rolsteen en twee polijst-

Polijststenen met duidelijke gebruikssporen.

stenen gevonden. De rolsteen bestaat uit natuursteen van rivierafzettingen en zou door mensen gebruikt kunnen zijn, al zijn daar geen sporen van gevonden. Van de steen zelf resteert nog een kwart. Beide polijststenen zijn gemaakt van een natuurlijke steen, die niet bekapt is en hebben concave (ingesleten) vlakken. De stenen werden gebruikt voor het polijsten van zachte materialen, zoals hout en been. Eén van beide stenen is van fijnkorrelige rode zandsteen. De andere steen is van kwartsitische zandsteen. Deze laatstgenoemde steen is tevens gefragmenteerd, mogelijk door gebruik. Gezien de beperkte omvang van het onderzochte deel van de vondstlaag is het opmerkelijk dat er twee polijststenen gevonden zijn.

Bot

Het botmateriaal heeft een bijzondere samenstelling. Ten eerste bevindt zich tussen het materiaal een rechterkuitbeenfragment van een volwassen mens. Van het been zijn beide uiteinden afgebroken, maar sporen van geweld zijn niet aanwezig; de breuken zijn van postdepositionele aard. Ook verspoelingsverschijnselen zijn niet op het botfragment waar te nemen.

Ten tweede is het soortenspectrum van dit toch relatief kleine vondstcomplex behoorlijk divers en ten derde bevinden zich tussen het materiaal vier (fragmenten van) artefacten.

Het vondstcomplex bevat resten van zoogdieren, vogels en vissen. De zoogdieren zijn daarnaast nog onder te verdelen in gedomesticeerde soorten en wilde dieren. De resten van de gedomesticeerde dieren zijn afkomstig van rund (*Bos taurus*) en hond (*Canis familiaris*), een onderkaakfragment van een vrij groot dier

dat een half tot een jaar oud is geworden. Of er ook resten van varken (*Sus domesticus*) aanwezig zijn of dat het om de resten van wild zwijn (*Sus scrofa*) gaat, is onduidelijk. Het enige skeletelement van rund – een schouderbladfragment – is sterk verweerd. Dat geldt ook voor een hielbeen en een kuitbeenfragment van een varken of wild zwijn. De elementen zijn onvergroeid en als beide afkomstig zijn van hetzelfde dier, dan is dit varken 2½ jaar oud geworden. De overige varkens- of wildzwijnresten zijn in aanraking gekomen met vuur en door intense hitte deels gecalcineerd. Daaronder bevindt zich een tweede teenkoot van een minstens 1 jaar oud dier.

Zes resten zijn van drie wilde soorten afkomstig. De resten van ree (*Capreolus capreolus*) en edelhert (*Cervus elaphus*) zijn artefacten en komen hieronder ter sprake. Twee onderkaken zijn afkomstig van otters (*Lutra lutra*). Aangezien het beide linkerkaakhelften zijn gaat het om twee verschillende dieren. De vogelresten zijn helaas niet op soort te brengen, al is aan een borstbeenfragment nog wel te zien dat het van een eend (*Anatinae*) afkomstig is.

De visresten zijn voornamelijk afkomstig van karperachtigen (*Cyprinidae*), meestal witvis genoemd. Tot deze familie behoren de brasem (*Abramis brama*), de winde (*Leuciscus idus*), de blankvoorn (*Rutilus rutilus*) en de rietvoorn (*Rutilus erythrophthalmus*). De soortdeterminatie berust op de vele keeltanden (*ospharyngeum inferius*, een gepaard voorkomend skeletelement uit de kieuwboog), die tussen de visresten zijn gevonden. In totaal zijn het 42 exemplaren, wat het voorkomen van minstens 21 vissen inhoudt; en dat terwijl maar een deel van de residuen is doorzocht op visresten.

Van de complete keeltanden is de grootste opgeme-

ten. Dit is een keeltand van een blankvoorn met een lengte van 15 cm; dat wil zeggen een visje van ongeveer 3 jaar oud met een gewicht van 35 gram. Niet bepaald een groot en 'zwaarwegend' exemplaar. Alle andere witvis is kleiner, terwijl zich daaronder een winde bevindt met brandsporen op de keeltand. Dit visje is dus in aanraking gekomen met vuur. Behalve de witvis is ook de snoek (*Esox lucius*) redelijk vertegenwoordigd. Onder de resten van deze vis bevindt zich een kopelement (*paraspenoideum*) dat afkomstig moet zijn van een vis met een lengte van 105 cm. Dat is dus geen klein exemplaar! Drie wervels, overigens afkomstig van kleine(re) vissen, zijn enigszins plat vervormd. Deze vervorming kan ontstaan wanneer tijdens het eten ingeslikte resten door de zuren in het maagdkanaal week worden. In een kort maagdkanaal, zoals dat van een hond, hoeven de resten echter niet helemaal op te lossen en kunnen ze vervormd, maar nog herkenbaar met de feces worden uitgescheiden.

De derde visfamilie in het vondstcomplex is de baars (*Perca fluviatilis*).

Verder zijn op soort gebracht drie wervelfragmenten van zalm of zeeforel (*Salmo salar/trutta*). Een vierde wervel is afkomstig van een zalmachtige, maar welke soort is onbekend. Frappant is dat alle vier wervels gecalcineerd zijn door de hitte van een vuur.

De artefacten

De resten van ree en edelhert worden hier apart besproken, omdat het artefacten zijn. Het gaat om twee benen priemen en twee (fragmenten van) mogelijke bijlen (geen afval) vervaardigd uit gewei. Een priem is gemaakt uit het middenvoetsbeen van een ree. Het pijpbeen is in de lengte gespleten en aan een uiteinde

Twee priemen van respectievelijk het middenvoetsbeen van ree en edelhert.

aangepunt. Op deze wijze is een naaldvormige priem (lengte 141,4 mm, doorsnede 7 mm) ontstaan, die over het gehele oppervlak gebruikspolijsting vertoont. De andere priem is vervaardigd uit het middenhands- of middenvoetsbeen van een edelhert. Het is een brede priem (lengte: 143,4 mm, breedte 13,6 mm, dikte: 8,8 mm), die is gemaakt uit een strip van het pijpbeen en aan één uiteinde is aangepunt. Ook deze priem vertoont veel gebruikspolijsting. De punt laat diverse beschadigingen zien, die mogelijk zijn ontstaan tijdens het gebruik van de priem. Beide priemen zijn goed te vergelijken met

de priemen die in Hardinxveld-Giessendam Polderweg en De Bruin zijn gevonden, maar ook met priemen uit de Vlaardingencultuur.

Een gewei punt van edelhertgewei heeft veel weg van de J-bijlen, die in Hardinxveld-Giessendam Polderweg en De Bruin zijn gevonden. Het gewei fragment (lengte: 126 mm, groot-

Twee delen van gewei met bewerkingsporen.

ste doorsnede aan buitenzijde: 28,1 mm) vertoont rondom de punt op enkele plekken polijsting (van gebruik?). Het uiteinde is tot op de helft van de doorsnede recht afgehakt of afgesneden en de andere helft is afgebroken. Dit uiteinde vertoont rondom schuine facetten. Het is niet mogelijk om vast te stellen of deze facetten zijn afgebrokkeld of met opzet zijn weggehaald. Het sponsachtige binnenste is voor een deel uitgehold. Dit kan een gevolg zijn van minder gunstige conserveringsomstandigheden, aangezien die meer invloed hebben op het spongieuze deel dan op de hardere context. Een andere mogelijkheid is dat het gewei is uitgehold om hem ergens aan te kunnen bevestigen.

Het tweede geweifragment (lengte: 58 mm, grootste doorsnede: 26,2 mm) betreft het middendeel van een geweitak dat aan één zijde is afgebroken. Het andere uiteinde is door de cortex heen rondom losgesneden. Vervolgens is het afgebroken op het spongieuze deel. Er zijn diverse snijsporen te zien rondom het breukvlak. Het oppervlak is gladgeslepen, net zoals dat gebeurd is met de puntgave T-bijl uit Hardinxveld-Giessendam, De Bruin. Wellicht is dit geweifragment ook een fragment van een bijl.

Interpretatie

Het vondstcomplex bevat een schat aan informatie. De voorwerpen van been en gewei vertonen een gelijkenis met de voorwerpen die in Hardinxveld-Giessendam, Polderweg en De Bruin zijn gevonden, maar ook met voorwerpen (priemen) uit de Vlaardingencultuur. Dit wijst op een datering in het Neolithicum.

Door de vondst van het kuitbeenfragment staat de aanwezigheid van de mens onomstotelijk vast. Het

been is gevonden in het profiel. Daarom is het onduidelijk of het hier om een los skeletelement gaat of om een element van een skelet dat zich nog in de ondergrond bevindt. Dit laatste zou betekenen dat er zich ter plaatse een goed geconserveerd neolithisch graf bevindt.

De dierlijke resten wijzen op ten minste een gedomesticeerde soort (hond) en een bot zou van een gedomesticeerd rund afkomstig kunnen zijn. Anderzijds is duidelijk dat op wilde dieren werd gejaagd. Er kan geen uitspraak worden gedaan of de gedomesticeerde dieren ter plekke gehouden zijn. De visassemblage is met zijn vele voortjes, snoek en baars te omschrijven als een snoek-blankvoorn visgemeenschap. Deze visgemeenschap komt voor in het gelijknamige watertype, het snoekblankvoornvis-watertype. Dat is ondiep, stilstaand, tamelijk helder en matig begroeid water met een zichtdiepte van 40-70 cm. In de diepere gedeelten komt meer open water voor. Door de afwisseling van plantenrijke delen en open water is er een zeer gevarieerde leefomgeving voor vissen, waardoor dit water het meest soortenrijk is van alle ondiepe, stilstaande wateren.

Conclusie

Uit bovenstaande mag het volgende duidelijk zijn: er ligt in Westergouwe een zeer bijzonder vindplaats. Niet alleen zijn de vondsten, waaronder diverse houten paaltjes die wijzen op een constructie, uitzonderlijk goed bewaard gebleven en van uitzonderlijke diversiteit, ze liggen ook nog eens op een ongebruikelijke plek. Normaal gesproken worden deze sporen immers op de hogere delen van het toenmalige landschap gevonden, maar in dit geval heeft verder aanvullend onderzoek door Archeomedia in 2011 (zie vol-

gende Kroniek) uitgewezen dat de vindplaats zich juist in het laaggelegen crevassegebied bevindt. Indien de voorlopige datering van de vindplaats juist is, dan is het de oudste vindplaats in zijn soort (op deze ondergrond) in West-Nederland. Archeologische resten uit deze periode zijn tot nu toe alleen op donken, strandwallen en het veeneilandje in Bergschenhoek gevonden.

Inmiddels is het bouwplan zo aangepast dat de vindplaats in zijn geheel in situ bewaard kan blijven!

Maarten Groenendijk, stadsarcheoloog Gouda

Kaag en Braassem - Leimuider | Dorpsstraat 49-51

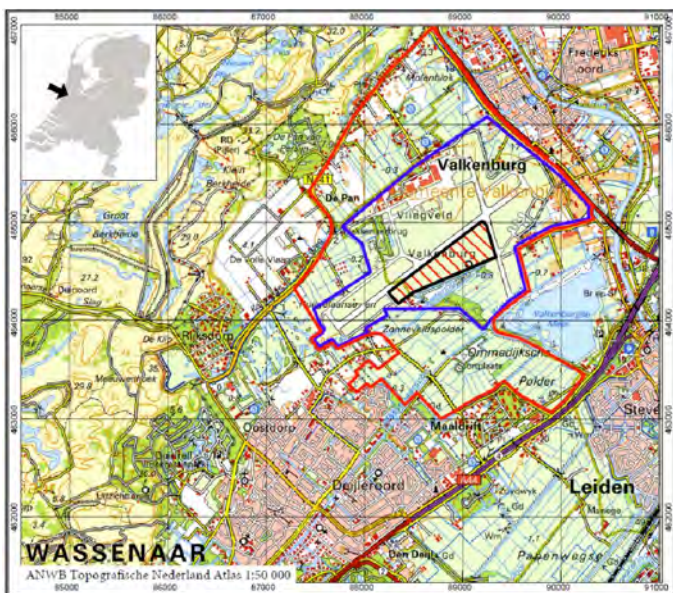
Archeologisch onderzoeksbureau Becker & Van de Graaf bv heeft op 26 oktober 2010 een inventariserend veldonderzoek door middel van proefsleuven uitgevoerd aan de Dorpsstraat 49-51 te Leimuider. De aanleiding voor dit onderzoek zijn de plannen voor nieuwbouw in het plangebied en de resultaten van een eerder uitgevoerd bureau- en booronderzoek. In het plangebied zijn twee proefsleuven van 3x12 m aangelegd. Werkput 2 is in verband met de ligging van een riolering enkele meters richting het oosten verplaatst. Het veldwerk heeft uitgewezen dat het natuurlijke veen op een diepte van circa 180 cm onder het maaiveld begint. Hierboven zijn in ieder geval drie ophogingspakketten gevonden, waarvan de onderste (met veen) het meest interessant is. Het onderzoek heeft twee verschillende vindplaatsen opgeleverd. Vindplaats 1 bestaat uit resten van een laatmiddeleeuws gebouw (huis of boerderij). Het gaat om een houten constructie, een poer, van staand en liggend hout met resten van vlechtwerk. In een bovenliggende laag, laag 4, is een 14de-eeuwse steengoedscherf gevonden. Buiten de werkput kunnen

meer poeren verwacht worden. De diepteligging is circa 1,75 m onder het maaiveld. Vindplaats 2 bestaat uit resten van een schuur of bijgebouw van baksteen uit de 18de, mogelijk 17de eeuw. Het gaat om twee bakstenen poeren, een funderingsmuur en een vloer. Vermoedelijk behoren vier nabijgelegen palen voor fundering ook tot het kleine gebouw. De diepteligging is tussen 0,40 en 0,90 m onder het maaiveld. De meeste vondsten, voornamelijk roodbakkende aardwerkfragmenten, dateren uit de 17de en 18de eeuw, enkele vroege steengoedscherven dateren uit de 14de eeuw. Een zandstenen object is mogelijk een overblijfsel van de voorganger van de kerk. Vrijwel alle vondsten zijn afkomstig uit ophogingslagen, die te dateren zijn vanaf de 15de eeuw tot 19de eeuw.

IDDS, B.A. Corver en M. Berkhout

Katwijk | Nieuw Valkenburg

Archol BV en RAAP Archeologisch adviesbureau begonnen in 2010 met een proefsleuvenonderzoek in

plangebied Nieuw Valkenburg (circa 280 ha). Het plangebied wordt de komende jaren ontwikkeld tot een woongebied. Doel van het proefsleuvenonderzoek was het opsporen en waarderen van archeologische vindplaatsen. In totaal zijn 21 behoudenswaardige vindplaatsen ontdekt. De vindplaatsen dateren uit de Late Prehistorie (Late Bronstijd en IJzertijd), de Romeinse Tijd, de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd. Ook de resten uit de Tweede Wereldoorlog zijn in het onderzoek betrokken.

Late Bronstijd en IJzertijd

Uit de Late Prehistorie zijn huisplaatsen gevonden, gelegen op fossiele kreekafzettingen (vindplaats 1) en de oevers van een voormalig zeegat (vindplaats 4, 5 en 6). Tussen beide bevindt zich een uitgestrekt kwelderlandschap (vindplaats 2) dat als agrarisch gebied is gebruikt vanaf de Late Prehistorie.

IJzertijd en Romeinse Tijd

De bewoning op de oevers van het zeegat loopt door tot in de midden-Romeinse periode. Op dat moment is de fossiele kreekrug al overdekt geraakt door een dik pakket rivierklei uit de Rijn. Op deze dekklei liggen Romeinse vindplaatsen, die deel uitmaken van het verdedigingssysteem langs de limes (vindplaats 7 en 8). Behalve restanten van verdedigingswerken (wacht-toren, spitsgracht), zijn ook resten gevonden van een weg of brug en sporen van huizen en bijgebouwen. Bijzonder is dat we in het plangebied bewoningssporen hebben van de militaire verdedigingswerken en de kampdorpen, terwijl in het achterland, op de

« **Ligging van het plangebied Valkenburg en de onderzoeksgebieden.**

Een vondst uit de tijd van de Duitse bezetting: tandpasta met pepermuntsmak.

oevers van het voormalige zeegat, huisplaatsen liggen die hun wortels in de Late Prehistorie hebben. De bodem van Nieuw Valkenburg biedt een unieke kans om de interactie tussen de Romeinse militairen en de 'autochtone' of 'inheemse' bevolking (Cananefaten?) te onderzoeken.

Middeleeuwen en Nieuwe Tijd

Het mondingsgebied van de Oude Rijn is na het vertrek van de Romeinen alleen nog bewoond geweest op het rijksmonument 'De Woerd'. Tijdens het proefsleuvenonderzoek zijn geen vroegmiddeleeuwse sporen van bewoning gevonden. Vanaf de Late Middeleeuwen vindt weer bewoning plaats (vindplaats 13 en 16). Er zijn resten van enkele huisplaatsen en agrarische activiteiten gevonden. Uit de Nieuwe Tijd dateert vindplaats 17; een boerderij die toebehoorde aan het landgoed Torenvliet, waarvan

het hoofgebouw pal ten zuiden van het plangebied ligt. De rest van het plangebied werd voornamelijk als weidegebied gebruikt.

Tweede Wereldoorlog

Vanaf 1938, toen het werd ingericht als vliegveld, verloor het gebied zijn agrarische functie. In de meidagen van 1940 werd het vliegveld dat nog in aanbouw was door de Duitsers veroverd en tot 1943 gebruikt. Twee geweren en een officierszwaard, die de Nederlanders hebben achtergelaten in een sloot, houden verband met de gevechten in de meidagen van 1940. Verder zijn er objecten van de Duitse bezetter (bijvoorbeeld een tube tandpasta, maar ook onderdelen van vliegtuigen) gevonden. Ten slotte zijn er vondsten van de geallieerde aanwezigheid in 1945 (stuurwiel van een Amerikaanse jeep).

Archol, Adri Tol

Leiden | Nobellocatie (Langegracht)

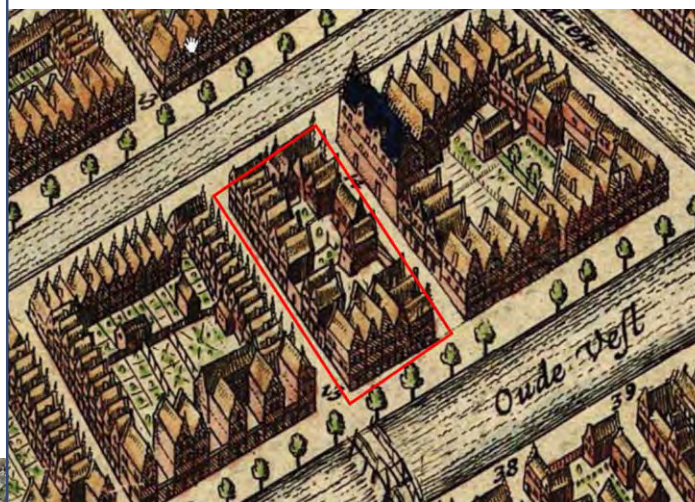
In opdracht van de gemeente Leiden heeft archeologisch onderzoeksbureau Becker & Van de Graaf bv

Overzichtskaart van de directe omgeving van het plangebied met genummerd de archeologische onderzoeken in de directe omgeving en in blauw het plangebied.

Kaart van J. van Deventer uit 1545 met in rood het plangebied.

Kaart van Blaeu uit 1646 met in rood het plangebied.

van 7 juli tot en met 9 juli 2010 een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd op de Nobellocatie in Leiden. Tijdens het uitgevoerde veldwerk zijn in drie werkputten verschillende bakstenen bouwelementen gevonden, die samenhangen met de uitbreiding van de stadskern van Leiden. Het plangebied is gelegen in het zogenaamde schoots-

veld van de historische stadskern van Leiden. Een schootsveld werd vrijgehouden van begroeiing en bebouwing om eventueel optrekkende vijandelijke troepen tijdig te kunnen zien en deze troepen geen beschutting te geven voor aanvallen van de verdedigers vanaf de stadsmuren. Toch zijn er op basis van het aanwezige kaartmateriaal aanwijzingen voor bebouwing in dit schootsveld. In 1572 zijn door het stadsbestuur maatregelen getroffen tegen de komst van de Spaanse troepen en het daaropvolgende beleg. Waarschijnlijk is het verwijderen van de bebouwing, zoals weergegeven in figuur 3, daar een onderdeel van. Pas in 1611 is er een definitieve bebouwing van het plangebied. Dit is de eerste uitbreiding van de historische kern van Leiden. De laatstbekende activiteiten op het plangebied zijn onder andere een autoplaatwerkerij, auto-reparatiebedrijf en een groothandel in oude metalen. Als gevolg hiervan is de bodem ernstig verontreinigd met zware metalen.

Tijdens het uitgevoerde veldwerk zijn verschillende bakstenen bouwelementen gevonden die samenhangen met de uitbreiding van de stadskern van Leiden. De relatief intacte bouwresten, een gewelfput met opbouw, een afwateringssysteem, een kelder(?) en resten van een plavuizen vloer, liggen op 12de-eeuwse afzettingen van de Rijnstroomgordel. De bouwresten zelf dateren, mede gezien aardewerk dat gevonden is, aan het begin van de 17de eeuw. Er zijn echter ook aardewerkfragmenten gevonden uit eerdere perioden, te weten de Late Middeleeuwen en het begin van de Nieuwe Tijd. Dit zijn aanwijzingen dat er voorafgaand aan de stadsuitbreiding van Leiden al activiteiten waren in het schootsveld. Uit de bouwresten valt op te maken dat er in een vrij korte periode (1 à 2 eeuwen) veel veranderingen in de bebouwing hebben plaatsgevonden.

Onder deze bouwresten zijn ook resten gevonden van een muur met een afwijkende steenmaat, die mogelijk samenhangt met houtbouwresten. Of deze muur ook uit een eerdere periode (Late Middeleeuwen) stamt, is op basis van dit onderzoek niet te zeggen. Mogelijk zijn deze houtbouw- en steenbouwresten afkomstig uit de periode vóór 1572, toen het schootsveld werd geruimd om te dienen als verdedigingslinie tegen de Spaanse troepen. Op de kaart van J. van Deventer uit 1545 is in de directe omgeving bebouwing weergegeven. Dit is mogelijk ook een verklaring voor het aardewerk uit de Late Middeleeuwen. Het kaartmateriaal, komt qua oriëntatie overeen met de muren die gevonden zijn, met uitzondering van de diagonale (diagonaal ten opzichte van alle andere muurresten) muren, spoornummer 30 en andere gelijksoortige muren waargenomen in het huidige maaiveld.

De afwateringssysteem/riolen, waarvan parallellen bekend zijn uit onder andere Rijswijk en Brugge, lijken complexer te zijn dan te verwachten is bij een regulier woonhuis. Mogelijk duidt dit op nijverheid op de locatie. Vooralsnog zijn alleen bij het voormalige Parmentiergebouw aan de noordzijde van de Langegracht 1-1a aanwijzingen gevonden voor nijverheid in de directe omgeving. Het betrof hier de resten van veldovens van steenbakkerijen en een pakket pottenbakkersafval uit de 18de eeuw. Als de resultaten worden vergeleken met andere onderzoeken uit de directe omgeving, kan worden gesteld dat er bij de huidige stand van onderzoek in dit deel van Leiden geen directe parallellen zijn. Alleen bij het onderzoek van de Oude Singel 46 is in 1999 een betegelde kelder gevonden die globaal in dezelfde periode geplaatst kan worden als de resten in het plangebied.

IDDS, B.A. Corver en M. Berkhout

Leiden | Oostvlietpolder

In de periode 16 t/m 31 augustus 2010 heeft Team Monumenten & Archeologie van de gemeente Leiden een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven uitgevoerd op een perceel in de Oostvlietpolder, gelegen aan de zuidoostzijde van de stad Leiden.

De reden voor het inventariserend onderzoek is de nieuwe bestemming voor het plangebied. In het gebied zal ruimte worden gemaakt voor volkstuinen, inclusief een weg en riolering. Op basis van de archeologische verwachtingskaart en recent booronderzoek in het gebied gold voor het plangebied een hoge tot middelhoge verwachting voor de aanwezigheid van archeologische resten uit de IJzertijd en Romeinse Tijd. Dit gold vooral voor de oeverafzettingen langs de Vliet - het voormalige kanaal van Corbulo - aan de noordzijde van het gebied en voor een tweetal zones waarin tijdens het booronderzoek diverse vondsten waren gevonden. Voorafgaand aan de ontwikkeling van het gebied was aanvullend archeologisch onderzoek daarom noodzakelijk. Het onderzoek was opgezet als een inventariserend veldonderzoek middels proefsleuven. Het programma van eisen bood de mogelijkheid om tijdens het project een evaluatiemoment in te lassen waarop besloten kon worden tot het al dan niet vlakdekkend opgraven (van een deel) van het perceel. Tijdens het proefsleuvenonderzoek bleek dat de bodem in het noordelijk deel van het plangebied tot circa 1 meter diepte verstoord was. Noord-zuid georiënteerde banen waren zichtbaar in het vlak. Onder deze verstoring was in de uiterste noordzijde van het perceel over een lengte van circa 10 meter nog een sporenvlak aanwezig. Enkele kuilen en greppels bevatten inheems

Romeins materiaal. Onder dit niveau lag een verspoelde laag waarin enkele fragmenten ijzertijd-aardewerk aanwezig waren. Ter hoogte van de sporen is over de gehele breedte van het perceel een put aangelegd zodat alle nog aanwezige sporen gedocumenteerd konden worden. Op de overige delen van het terrein werden geen archeologische resten aangetroffen.

*Leiden, Monumenten & Archeologie Leiden,
Chrystel Brandenburgh*

Midden-Delfland - Den Hoorn | Sionsdreef

In de Harnaspolder, direct ten zuiden van de Afvalwateringszuiveringsinstallatie Haagse Regio (AHR), is een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd.

Voorafgaand aan de ontwikkeling van het gebied werden op basis van een vondstmelding uit de jaren zeventig sporen uit de Romeinse Tijd verwacht, die wellicht onderdeel uit zouden kunnen ma-

Overzichtsfoto van één van de kavel-sloten, die gelijktijdig open heeft gelegen met de kleinere kavel-greppels.

ken van het nederzettingsterrein dat al eerder tijdens het archeologisch onderzoek voor de realisatie van de AHR werd gevonden (Flamman & Goossens 2006). Tijdens de werkzaamheden werd al snel duidelijk dat ter hoogte van het terrein met een hoge verwachting geen sprake was van een nederzetting. Wel zijn er, net zoals in de overige delen van het onderzoeksgebied Harnaspolder, Romeinse greppels en sloten gevonden die onderdeel uitmaken van het al eerder aangetoonde grootschalige verkavelingspatroon uit de Romeinse Tijd. Bijna alle greppels en sloten passen bij eerdergevonden verkavelingsspatronen. Daarbij zijn nu wel enkele duidelijke oversnijdingen gezien, die een betere fasering in het systeem mogelijk maken. De greppels en sloten bevatten over het algemeen geen vondstmateriaal.

Archeologie Delft, Jean Paul Bakx

Monster-Westland | Molenbrink

Van 10 mei tot en met 25 oktober 2010 heeft Archeologie Delft een archeologische begeleiding van een sanering uitgevoerd op de bouwlocatie Molenbrink in Monster.

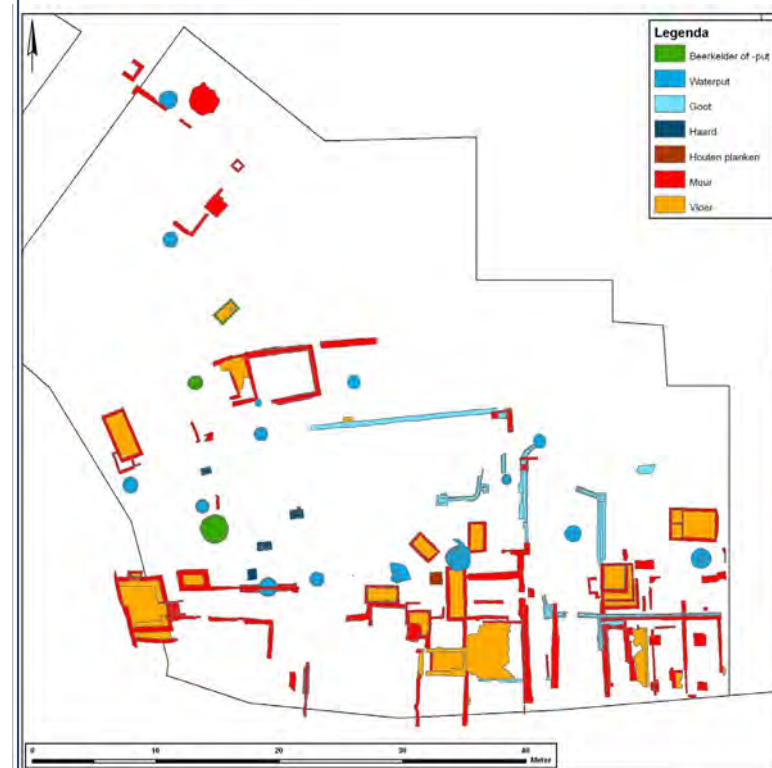

Bij deze sanering is laagsgewijs verdiept, zodat grondsporen, vondstconcentraties en opstaand muurwerk gedocumenteerd konden worden. Op een aantal plaatsen was het noodzakelijk om op verschillende niveaus een vlak aan te leggen, zodat de resten afdoende gedocumenteerd konden worden. De sanering vond grotendeels plaats tot 1,2 m onder het maaiveld; alleen in de oostelijke hoek van het terrein was saneren tot 3,5 m onder het maaiveld noodzakelijk. Tijdens het onderzoek zijn archeologische sporen van verschillende aard gevonden. De meest in het oog springende sporen zijn muren, vloeren, goten, waterputten en waterkelders, voornamelijk in de zuidelijke helft van de werkput. Deze sporen dateren uit de Late Middeleeuwen en daarna. Het merendeel van deze sporen dateert vanaf de 17de eeuw.

De gebouwen in het westen en noorden van het onderzoeksgebied waren georiënteerd op het Kerkplein en de bebouwing in het zuiden op de Choorstraat. Deze oriëntatie is ook terug te vinden aan de achterzijde van de gebouwen. In de meest westelijke hoek van het plangebied zijn geen resten van bakstenen

bebouwing gevonden. Hier is vermoedelijk bij de aanleg van kelders in de tweede helft van de 20ste eeuw al het oude muurwerk gesloopt. In het midden van het plangebied is te zien dat sommige sporen op zowel het Kerkplein als

Overzicht van de werkput.

Overzicht van de sporen.

de Choorstraat georiënteerd zijn. Deze sporen hebben geen rechthoekige structuur. Dit is ook duidelijk te zien aan het pand dat op de zuid-westhoek van het plangebied is teruggevonden.

Op de achtererven van de gebouwen lag een gotensysteem en een groot aantal waterputten. Deze goten en waterputten stonden in een aantal gevallen met elkaar in verbinding. Bij veel waterputten was de koepel nog intact en was de loden pijp, die onderdeel uitmaakte van de pomp nog aanwezig.

Behalve het muurwerk en andere uit baksteen en tegels opgetrokken sporen zijn er ook greppels en

sloten gevonden. De grootste sloot liep in noord-zuid richting door het midden van het terrein. Deze sloot bevatte een grote hoeveelheid vondstmateriaal dat voornamelijk uit de Nieuwe Tijd dateerde. In de noordelijke helft van het plangebied is deze sloot volledig uitgegraven, omdat deze ernstig vervuild was. Het was hierdoor zeer beperkt mogelijk om materiaal te verzamelen. Desondanks is er hier een bijzondere glazen wijnfles met inhoud gevonden uit circa 1700. In het zuidelijk deel van het plangebied is de sloot in situ bewaard gebleven.

Naast sporen uit de Late Middeleeuwen en Nieuwe Tijd zijn er ook op een aantal plaatsen oudere sporen, voornamelijk uit kuilen en greppels, gevonden. Het aardewerk dat met deze sporen in verband kan worden gebracht, dateert uit de IJzertijd en vanaf de Karolingische Tijd. Daarnaast is er ook nog de bodem van een vlechtwerken waterput gevonden, waarschijnlijk ook uit de IJzertijd.

De conservering van het vondstmateriaal is goed tot zeer goed. Opvallend is de geringe hoeveelheid dierlijk bot en de grote hoeveelheid leer. De vondsten zijn gelijkmatig verspreid over het gehele terrein. De meeste vondsten zijn verzameld tijdens het afgraven van de werkput en het schoonmaken van het muurwerk. Een kleiner deel van het vondstmateriaal heeft een specifieke context (bijvoorbeeld een beer- of waterput of grondspoor).

Archeologie Delft, Bas Penning en Steven Jongma

Noordwijkerhout | Coremolenplein

In opdracht van Van der Poel Vastgoed BV heeft IDDS een Inventariserend Veldonderzoek (IVO) door middel van proefsleuven uitgevoerd aan het Coremolenplein te Noordwijkerhout, gemeente Noordwijkerhout. Dit

onderzoek heeft plaatsgevonden op 31 maart 2010 en 9 februari 2011.

In het plangebied zijn zes proefsleuven met een totale oppervlakte van 212 m² aangelegd.

Het plangebied ligt op de strandwal van Noordwijkerhout. In de duinafzettingen is een aantal sporen gevonden, die vooral afkomstig zijn uit de Nieuwe Tijd. Op een dieper niveau, vlak 2, ontbreken de sporen. Het onderzoek heeft daarnaast een zwak humeuze vondstlaag uit de Midden-Bronstijd opgeleverd. Deze laag is in één proefsleuf teruggevonden.

Vermoedelijk gaat het om een oud loopoppervlak. Uit de laag komen zes aardewerkfragmenten, waaronder een met spatelindrukken versierd fragment van een oor. De zwak humeuze vondstlaag bevat verder geen sporen. De mate waarin de vondstlaag buiten de werkput nog aanwezig kan zijn, lijkt beperkt door aanwezige bebouwing; want hoewel lokaal de humeuze laag intact is, kan van de aanwezigheid van meer sporen, zoals bijvoorbeeld een huisplattegrond, binnen het plangebied geen sprake zijn. Ten westen van de vondstlaag stond een schietbaan precies in de zone waar een huisplattegrond aanwezig zou kunnen zijn. De schietbaan reikte tot 2.80 m onder het maaiveld. Bij de bouw en de sloop is de grond dus ter plaatse diep verstoord. Het loopoppervlak ligt ten westen van een overstoven vennetje, dat vermoedelijk toentertijd nog nat was. Het verland en overstoven vennetje is teruggevonden in werkput 1, maar ook in kijkgaten 10 en 13 van een vooronderzoek uit 2007. In de vegetatielaag ervan zijn toen aardewerkscherven uit de IJzertijd teruggevonden. In de andere proefsleuven zijn geen resten teruggevonden van de zwak humeuze laag. De meeste teruggevonden sporen zijn de plantenbedden voor tuinbouw (29 stuks). Deze zijn in drie

werkputten teruggevonden en dateren uit de 18de tot de 20ste eeuw. In werkput 5 zijn de resten van een bakstenen kelder gevonden. De kelder dateert uit ongeveer de 18de eeuw. In het noorden van het plangebied is een afvoerput uit de 20ste eeuw gevonden die bestaat uit staal en baksteen. De profielen leverden sporen van akkerbouw op in het oosten. Tevens zijn meerdere verstoringen vastgesteld.

IDDS, Bart Corver

Oegstgeest | Nieuw Rhijngest

In de periode 6 mei tot en met 16 juli 2010 heeft de Faculteit der Archeologie van de Universiteit Leiden een opgraving uitgevoerd op een terrein in het zuidwesten van de gemeente Oegstgeest. Ook dit jaar vonden de opgravingen plaats in het kader van het eerstejaars veldpracticum. Op het terrein is al eerder, in 2009, opgegraven, waarbij grondsporen en vondsten van een grote nederzetting uit de Vroege Middeleeuwen (circa 525-circa 750 n.Chr.) werden gevonden (zie Kroniek 2009, 35-36). De resultaten van het huidige onderzoek sluiten aan bij de bevindingen van vorig jaar.

Er is in 2010 gewerkt op drie locaties rond de aanwezige studentenwoningen. De aandacht ging dit jaar onder meer uit naar een aantal houten palen, die vorig jaar al ten zuiden van de studentenwoningen ter hoogte van de zijtak van de Rijn, werden gevonden (Kroniek 2009, 35). De verwachting was dat hier een steiger lag. Bij het ontgraven van de opgravingsput bleek echter dat het niet om een korte steiger ging, maar om een constructie die als oversteekplaats van een drassige restgeul gefunctioneerd heeft. De constructie had een lengte van 17 m en een breedte van maximaal 2 m (Hänninen 2012). Aan de

De linkerpalen van de brug in 2010. De rechterpalen waren al in 2009 onderzocht.

zijde waar het vorige jaar de kade was opgegraven, bevond zich een soort 'bruggenhoofd' in de vorm van paarsgewijs geplaatste, zware houten palen. De constructie bestond verder uit paren van twee tot drie palen aan elke zijde, met een onderlinge afstand van

circa 2,5 m. De palen waren naarmate ze verder van het 'bruggenhoofd' stonden, steeds ondieper ingeslagen. Het lijkt te gaan om een lichte constructie; een eenvoudige overgang of versteviging van een drassig stuk. Verder lijkt de constructie enkele malen gerepareerd te zijn, waarbij palen uitgetrokken en vervangen zijn. Op basis van de stratigrafie dateert de brug waarschijnlijk in de periode net na de Merovingische bewoning. De palen zijn namelijk geplaatst in een verlande geul, waar onderin onder andere materiaal uit het eind van de 7de of het begin van de 8ste eeuw is gevonden. Van de palen van het 'bruggenhoofd' is op basis van dendrochronologisch onderzoek vastgesteld dat deze gekapt is tussen 673 en 683, waarschijnlijk in Nederland (RING Intern rapport 2011066). Mogelijk is de paal hergebruikt, waardoor de constructie vermoedelijk vanaf het eerste kwart van de 8ste eeuw gedateerd kan worden.

De restgeul, waarin bovengenoemde constructie was geplaatst, is op enkele plaatsen tot op de bodem uitgegraven. Duidelijk zichtbaar was hier de stroomdraad van de geul, bestaande uit een in de lengterichting van de geul liggende baan met grof zand en grind. In deze baan werd een grote hoeveelheid vondsten geborgen, waaronder een grotendeels complete, benen kam. Op het terrein in de directe nabijheid van de geul konden ook weer enkele werkputten worden aangelegd. Hier werden onder meer drie tonputten gevonden. Slechts één van deze putten bevatte nog de houten ton, die mogelijk drie keer gebruikt lijkt te zijn, want in de omgeving van de intacte tonput werden nog twee kuilen gevonden die, - als je naar de vorm kijkt - opgegeven tonputten geweest kunnen zijn. Bovendien was in één van deze kuilen de hoepel van een ton aanwezig, terwijl in de intacte tonput

De grotendeels complete benen kam.

deze hoepel ontbrak. Voldoende reden dus om aan te nemen dat de ton in de intacte tonput minimaal één keer eerder gebruikt is als bekisting. Hieruit blijkt ook dat het riskant is om dateringen van de putten direct aan die van de tonnen te koppelen; de tonnen kunnen relatief lang in gebruik zijn geweest.

Kuipersmerken op een ton, die als bekisting voor meerdere waterputten is gebruikt.

Klaarblijkelijk was niet instabiliteit van de constructie de reden om waterputten op te geven. Op de aanwezige ton in de waterput waren diverse kuipersmerken aanwezig.

Overzicht van het noordelijk deel van de nederzetting.

Ten westen van de studentenwoningen is een lange sleuf gegraven om vast te stellen of hier nog bewoningssporen aanwezig waren. Dit bleek inderdaad het geval; blijkbaar strekt de nederzetting zich tot op dit terrein uit. Ten slotte is een groot deel van het terrein ten noorden van de studentenwoningen in 2010 opgegraven. Een belangrijke constatering is dat de nederzetting hier niet begrensd wordt door de stakenrijen, maar dat daarbuiten ook nog bewoningssporen aanwezig zijn, zoals blijkt uit een fragmentarische huisplattegrond met enkele kuilen. De ondergrond bestaat hier uit sterk ziltige en zandige sedimenten. Mogelijk zijn veel grondsporen op dit terreindeel verdwenen door afkleiing en egalisatie. Net als vorig jaar werden hier omgreppelde ruimtes gevonden, die vergelijkbaar zijn met structuren die in Koudekerk zijn gevonden (Grinsven & Dijkstra 2005). Vermoedelijk hebben binnen deze ruimtes gebouwen gestaan. In een van de greppels werd een concentratie plaggen gevonden, die er op kan wijzen dat

het gebouw dat binnen de omgreppeling heeft gestaan, wanden van plaggen heeft gehad. Maar het is ook mogelijk dat de ruimtes binnen de omgreppelingen opgehoogd zijn geweest met plaggen, waarna men de palen in het plaggenlichaam ingroef. Door latere afkleiing en egalisatie zijn van huisplattegronden binnen de omgreppelingen geen sporen meer bewaard gebleven. Wel duiden de omgreppelingen op het bestaan van minimaal drie erven in deze noordelijke zone. Op de erven stonden diverse bijgebouwen. De erven waren omheind door hekwerken in de vorm van stakenrijen. Gezien de configuratie van enkele van deze rijen, waarbij kleinere ruimtes werden afgebakend, is het mogelijk dat zich hier ook kleine moestuintjes bevonden.

In het uiterste noorden van het onderzoeksterrein grenst de nederzetting aan een lagergelegen komgebied, waarin ook enkele kreekjes liepen. Een van deze kreekjes stroomde dicht langs het meest noordelijke erf. De zuidoever van het kreekje was voorzien van

In het noordelijke deel van het nederzettingsterrein lag, op de splitsing van twee waterlopen, het skelet van een volwassen persoon, begraven in hurkhouding. De schedel is later, door afgraving of egalisatie verdwenen.

stakenrijen. Ter hoogte van de stakenrijen splitste het kreekje zich in twee kleinere armen. Precies op de splitsing, tussen beide waterloopjes in, lag het skelet van een vermoedelijk volwassen persoon, die begraven was in hurkhouding. Het skelet lag in een kuil, zonder sporen van een kist. De schedel is in een ver verleden al door afgraving of egalisatie verdwenen, aangezien het graf direct onder de bouwvoor werd gevonden. In de omgeving van het graf zijn nog enkele werkputten aangelegd om te verifiëren of er nog andere graven aanwezig waren. Deze werden niet gevonden. Wel bevond zich aan de nederzettingzijde van het geultje nog een paardengraf, dat eveneens sterk te lijden heeft gehad onder de latere bodemverstoringen. Aangezien de inhumatie op een landschappelijk bijzondere plaats is gelegen, kan

voorlopig gesteld worden dat het hier om een incidentele begraving op een speciale plek gaat. Ten slotte zijn op diverse plaatsen vondsten uit de Romeinse Tijd verzameld, terwijl grondsporen schaars zijn. Een deel van het Romeinse oppervlak lijkt te zijn geërodeerd, getuige het handgevormd aardewerk in de natuurlijke ondergrond. Het aardewerk is onversierd, met uitzondering van een randfragment met zogenaamde 'streepbanddecoratie'. Dit versieringsmotief wordt over het algemeen in de periode tot aan het einde van de 1ste eeuw gedateerd. In het gebied ten zuiden van de studentenwoningen zijn twee greppels met fragmenten Pingsdorfaardewerk gevonden, die in de 10de-11de eeuw gedateerd kunnen worden. Beide greppels lopen richting het noordoosten. Zij zijn op enkele plaatsen aangesneden door proefsleuven van Archol. Mogelijk vormen zij hier deel van een nederzettingsterrein. De sporen zijn relatief goed bewaard gebleven. Tijdens het onderzoek van het ADC in 2009 zijn ook sporen (waaronder een huisplattegrond) uit deze periode gevonden (Jezeer 2011). Deze lagen verder naar het oosten.

Of deze sporen geassocieerd kunnen worden met de in 2010 gevonden greppels, is niet duidelijk.

Universiteit Leiden, Jasper de Bruin

Pijnacker-Nootdorp-Pijnacker | hoek Kerkweg / Oostlaan

In het centrum van Pijnacker wordt een nieuw winkelcentrum met bijbehorende parkeergarage gebouwd. Een proefsleuvenonderzoek uit 2006 heeft aangetoond dat grote delen van het plangebied ernstig verstoord waren, maar ook dat in de relatief onverstoorde delen nog veel sporen voorkwamen. Omdat archeologische informatie over het vroegste Pijnacker schaars is, werd besloten de civieltechnische graafwerkzaamheden in het meest intacte deel van het plangebied archeologisch te begeleiden. De begeleiding is uitgevoerd in april 2010. In een werkput van circa 50 x 30 m zijn de nog aanwezige archeologische resten onderzocht en gedocumenteerd. De sporen en vondsten die gevonden zijn kunnen in verband gebracht worden met de woning - een boerderij - die al bekend was van historisch kaartmateriaal. Van de woning zelf zijn enkele muurrestanten gevonden. Op het erf van de woning lagen drie waterputten en verschillende sloten, greppels en kuilen. Het erf werd begrensd door een brede sloot. Deze sloot was gedeeltelijk beschoeid met staakjes en planken, die in ten minste twee fasen zijn aangebracht. Het merendeel van het vondstmateriaal is afkomstig uit de binnenste vulling van de beschoeide sloot, die door de bewoners van het erf als afvaldump gebruikt is. Het gaat vooral om aardewerk, maar er is ook bouwmetaal, metaal, glas, leer en consumptieafval, zoals mosselen en dierlijk bot, gevonden.

Sfeerfoto van de archeologische begeleiding, met op de voorgrond (en naar boven buigend) de beschoeide sloot, die de huisplaats heeft begrensd.

Het botmateriaal is opgebouwd uit varken en rund met zeer veel haksporen, wat duidelijk wijst op consumptieafval.

Het merendeel van het aardewerk is afkomstig uit de periode 1650-1850. De hoeveelheid materiaal lijkt te bevestigen dat er op de vindplaats maar één huishouden heeft gewoond. Een groot deel van het gebruiksaardewerk is duidelijk materiaal van tweede keus. Dit wijst erop, net zoals het geringe aandeel importaardewerk, dat de welstand van het huishouden laag was. Dit beeld wordt ook bevestigd door de vrijwel uitsluitend ongemerkte, grove pijpen. Deze pijpen - waarschijnlijk uit Gouda - werden voornamelijk gerookt in de wat eenvoudigere huishoudens, waar men zich geen duurder materiaal kon veroorloven.

Archeologie Delft, M. Kerkhof

Rijswijk | Zwethzone

In de zomer van 2010 is een inventariserend veldonderzoek (karterende fase) uitgevoerd in verband met de voorgenomen ontwikkeling van het plangebied de Zwethzone in de gemeente Rijswijk.

Het water De Zweth loopt door de gemeenten Rijswijk en Westland. Enige jaren geleden is besloten het omliggende groengebied herin te richten en - binnen Rijswijk - bestaande waterbergingscapaciteit te vergroten. Het Stadsgebied Haaglanden is verantwoordelijk voor de realisatie van het project Zwethzone. Voor de realisatie van het project zijn afspraken gemaakt met de betrokken gemeenten. Vooral in Rijswijk was grootschalig grondverzet nodig en daarmee archeologisch onderzoek. In totaal werden er in 2010 in het Wilhelminapark, in Sion en langs de Mgr. Bekkerslaan negen opgravingsputten en 39 proefsleuven aangelegd. Bij het onderzoek zijn bewoningssporen uit twee perioden gevonden. De oudste periode dateert uit de Romeinse Tijd (eerste-derde eeuw na Chr.). In die tijd maakte het onderzoeksgebied

De erosieve overgang van de Gantelafzettingen naar het veen in een grondboor.

deel uit van een dichtbewoonde streek. Verspreid in het landschap stonden boerderijen. Het landschap was verkaveld voor de landbouw. Heel bijzonder is de ontwikkeling van een van de boerderijen tot een villa-achtig gebouw. Deze werd gevonden in 1967-1969 tijdens een grote opgraving. De vindplaats ligt aan de Tubasingel en daarmee tegen het onderzoeksgebied van De Zwethzone.

Het plangebied Zwethzone bestaat uit twee deelgebieden: deelgebied Wilhelminapark en deelgebied Hoekpolder-Sion. De herinrichting van het plangebied bestaat voornamelijk uit het graven van waterpartijen, de aanleg van plas-drasgebieden en de realisatie van enkele fietspaden.

In de Romeinse Tijd maakte de regio deel uit van het Romeinse Rijk.

Archeologische ontdekkingen van de afgelopen jaren wijzen op een dichtbevolkt gebied. Verspreid over het gebied langs de kust en de achtergelegen kleigronden stonden boerderijen. De gebieden met een veenbodem lijken minder intensief te zijn bewoond. De opgraving van de nederzetting aan de

De overgang van het veen naar de onderliggende wadafzettingen (Formatie van Naaldwijk, Laagpakket van Wormer).

Tubasingel toonde aan dat de nederzetting in een verkavelde gebied lag. Rondom de nederzettingen lagen percelen landbouwgrond, van elkaar gescheiden door sloten (Bloemers 1978). Telkens opnieuw bleek bij opgravingen in de regio zoals in Rijswijk-Hoekpolder, Midden-Delfland en Delft-Voordijkshoornse polder dat er een verkavelingssysteem aanwezig is. Door het onderzoek van de Zwethzone kon nu worden nagegaan of deze verkavelingen deel uit maken van één uniform systeem. Voor de Zwethzone werden op verschillende plaatsen bestaande waterpartijen uitgebreid en nieuwe waterpartijen aangelegd. Op een geselecteerd aantal plaatsen werden proefsleuven gegraven waarbij opnieuw Romeinse greppels tevoorschijn kwamen. Het in 1967-1969 gevonden verkavelingssysteem blijkt zich verder uit te strekken dan destijds aangenomen. Het kan worden verbonden aan het systeem dat in Midden-Delfland en Delft-Voordijkshoornse polder gevonden is. Het archeologisch onderzoek in Rijswijk-Zuid zal van groot belang zijn om het inzicht in het verkavelingssysteem te vergroten. De oriëntatie van de gevonden greppels en de grote omvang van het areaal waarin de greppels zijn gevonden, duiden op een uniforme aanleg van een verkavelingssysteem in dit gebied. Het aanleggen van een dergelijk systeem kan alleen als dat van 'boven af', dus vanuit een centraal gezag gebeurt. In het Wilhelminapark kwamen twee tot dan toe onbekende nederzettingsterreinen aan het licht. Op beide terreinen zijn grondsporen zoals greppels en kuilen en bewoningsafval zoals potscherven gevonden. Beide terreinen zijn deels vergraven toen omstreeks 1970 de vijvers van het Wilhelminapark werden gegraven. De nederzettingsterreinen liggen vlakbij een nederzetting, die werd gevonden bij de uitbreiding

van het Wilhelminapark in 1984 (Bloemers 1985). Aan het Oude Zwethpad in Sion-Noord werd een nederzetting uit de Late Middeleeuwen gevonden. De vondsten bestonden uit greppels, kuilen en bewoningsafval. Op basis van het aardewerk dateren we de woonplaats in de 12de eeuw. De opgraving beperkte zich tot het bedreigde deel van de nederzetting zodat deze maar voor een deel is onderzocht. De nederzetting maakt deel uit van een veel groter lint van middeleeuwse boerderijen. De boerderijen werden gebouwd in de tijd van de ontginning van het Rijswijkse klei- en veengebied (Koot 2008).

*Gemeente Rijswijk, J.M. Koot,
RAAP Archeologisch Adviesbureau, C.F.H. Coppens*

Rotterdam | Markthal

Voorafgaand aan en tijdens de bouw van de Markthal in het centrum van Rotterdam zijn tijdens archeologisch onderzoek resten uit drie perioden gevonden: tredsporen uit de Romeinse Tijd, terp-ophogingen met bewoning uit de periode 10de-11de eeuw en de stadsuitbreiding met ophogingen en bewoningsporen vanaf de 14de eeuw. Hieronder wordt een impressie gegeven van de resten uit de 10de-11de eeuw.

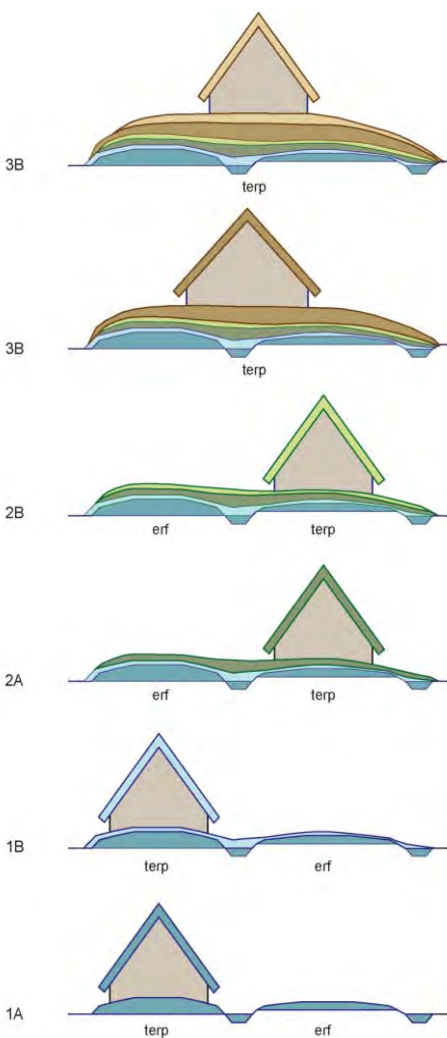
Rotta: de voorloper van de stad Rotterdam

Tijdens het archeologisch onderzoek op het Markthalterrein zijn de resten opgegraven van drie opeenvolgende terpen met bebouwing en bijbehorende erven. De boerderijen vormden een onderdeel van de nederzetting Rotta uit de 10de -12de eeuw. Op elke terp (1, 2 en 3) lagen twee opeenvolgende huizen, gescheiden door een ophogingspakket. Het naastgelegen erf van elk huis werd mee opgehoogd. Het oudste huis

Het onderzoek naar de drie huisterpen op de Markthallocatie.

dateert uit circa 925 en het jongste uit circa 1060. De zes opeenvolgende huizen zijn dus gebouwd en bewoond in een periode van circa 150 jaar. De eerste vijf huizen zijn woonstalhuizen met een gebintconstructie. Het laatste huis, eveneens een woonstalhuis, heeft een draagconstructie die ge-

Drie terpen (1, 2 en 3) met elk twee bewoningsfasen (A en B), in de vorm van twee opeenvolgende huizen.

vormd wordt door middenstijlen en wandstijlen. Het oudste huis op alle drie de terpen vertoont steeds sporen van brand. Vermoedelijk werden de huisresten expres in brand gestoken om zo de 'bouwplaats' op te schonen voorafgaand aan de bouw van het nieuwe huis. De bewoners van de zes huizen waren boeren; ze leefden voornamelijk van

akkerbouw, tuinbouw en veeteelt. Rond de huizen hebben moestuinen gelegen en in de directe omgeving van de nederzetting zijn

Een benen drietand uit de jongste terp, mogelijk gebruikt voor de verwerking van wol.

Twee kruis-emaillfibulae en een pseudo-muntfibula uit de terpen.

gerst en emmertarwe verbouwd. De bewoners hielden daarnaast vee; vooral runderen, maar ook varkens, schapen en geiten, kippen en paarden.

De resten van de jongste terp worden erosief afgedekt door 12de-eeuwse overstromingsafzettingen. Er zijn geen aanwijzingen voor jongere bebouwing gevonden, zodoende kunnen we aannemen dat deze 12de-eeuwse overstroming een al verlaten huisplaats overspoelde.

Stedelijke ontwikkeling vanaf de 14de eeuw

Het onderzoek naar de stedelijke ontwikkeling richtte zich in 2010 voornamelijk op de achtererven van de huizen op de ringdijk rond het Westnieuwland. Vermoedelijk direct na de aanleg van de ringdijk en de inpoldering van het Westnieuwland zijn percelen uitgegeven in het nieuw ontgonnen gebied. Uit historische bronnen is bekend dat de percelen vanaf de Haven en de Grote Markt langgerekt waren tot aan de Zijlsloot, die evenwijdig aan de Vissersdijk liep. De erven zijn daarmee, gerekend vanaf de rooilijn van de huizen op de

ringdijk, circa 75 meter lang geweest. Aan de westzijde van het onderzochte deel van het Westnieuwland bevond zich de Molensteeg of Molenstraat, die al in 1380 wordt genoemd. Aan deze straat lagen ondiepe erven, haaks op de langgerekte percelen van de huizen aan de Haven en de Grote Markt. Aan de oostzijde van het Westnieuwland lagen, mogelijk nog tot in de 15de eeuw, onbebouwde stadserven die aanmerkelijk minder diep waren dan de erven van de huizen aan de Haven en de Grote Markt.

Met de rooiing van de Nieuwstraat in 1586 en de bebouwing aan weerszijden daarvan werd de percelering van een gedeelte van het Westnieuwland gewijzigd. Aan beide zijden van de Nieuwstraat werden erven uitgegeven, haaks op de oudere percelering. Tot ver in de 16de eeuw bleven de achtererven van de percelen in het westelijke gedeelte van het Westnieuwland nog grotendeels onbebouwd.

Verspreid over het terrein zijn delen van sloten opgegraven die hoogstwaarschijnlijk afwaterden op de Zijlsloot. De Zijlsloot voerde het overtollige water bindend af via een sluis naar de Kolk. De sloten waren

De resten van de jongste terp werden afgedekt met 12de-eeuwse overstromingsafzettingen.

haaks georiënteerd op de Zijlsloot en volgden in een aantal gevallen de perceelsgrenzen. Aan de hand van de vondsten uit de vulling kunnen de sloten gedateerd worden in de 15de eeuw.

Over vrijwel de gehele oppervlakte van het onderzochte deel van het Westnieuwland zijn perceelscheidingen in de vorm van palenrijen en schotten van planken gevonden. De oriëntatie van de perceelscheidingen is gelijk aan de oriëntatie van de houten huizen op de ringdijk en sluit over het algemeen nauwkeurig aan op de zijgevels van de huizen.

Omdat latere perceelscheidingen van bijvoorbeeld de aan het eind van de 16de eeuw uitgegeven percelen aan weerszijden van de Nieuwstraat ontbreken, lijkt de gevonden percelering de situatie in de 14de en 15de eeuw weer te geven.

Opmerkelijk is het grote verschil in de aard van de perceelscheidingen tussen het westelijke en het oostelijke deel van het onderzochte gebied. In het westelijke deel waren dat rijen van over het algemeen kleine paaltjes en enkele op de kant gestelde planken.

Richting het oosten zijn de perceelscheidingen zwaar-

Perceelsscheiding met hergebruikt scheepshout.

der uitgevoerd en bestond deze uit een beschoeiing, van op de kant gestelde planken met palen daartegenaan. Op diverse plaatsen zijn aan deze beschoeiingen trekbalken bevestigd, zodat er sprake is van een beschoeiing met een grondkerende functie van deze perceelscheidingen. Enkele van deze trekbalken zijn afkomstig van ontmantelde schepen. Onderzoek naar hergebruikt scheepshout van de opgraving heeft uitgewezen dat er minstens drie schepen zijn ontmanteld: een aak-achtig vaartuig met een overnaads boord, een klein kielschip en een aak-achtig schip met kenmerken van een Herna. Dit 19de-eeuws scheepstype dat algemeen in gebruik was op de Maas zou de opvolger kunnen zijn van het tot op heden nooit gevonden middel-eeuwse scheepstype Heude.

De verschillende vormen van perceelscheidingen tussen het westelijke en het oostelijke deel zijn mogelijk te verklaren door de intensiteit van bebouwing op de verschillende percelen binnen het Westnieuwland. In het oostelijke deel zijn achtererven van percelen langer onbebouwd gebleven. Bij het ophogen van die achtererven zijn de beschoeiingen eveneens opgehoogd om individuele ophoging per perceel mogelijk te maken. In het westelijke deel zijn de achtererven al eerder bebouwd en vond ophoging plaats door te bouwen op bestaande funderingen die als grondkering fungeerden. Het onderzoek naar de voedsleconomie en de materiële cultuur van de bewoners van deze Rotterdamse stadsuitbreiding, aan de hand van vele tientallen beerputten en mestkuilen op de achtererven, is nog in volle gang en zal wellicht in een volgende Kroniek aan bod komen.

Bureau Oudheidkundig Onderzoek van Gemeentewerken Rotterdam, A.H.L. Vredenburg en P.H.J.I. Ploegaert

Spijkensisse | Wolvenpolder en Groenzone Zuidoost

In verband met de voorgenomen herinrichting van de Groenzone Zuidoost en de Wolvenpolder in de gemeente Spijkensisse is een bureau- en inventariserend veldonderzoek uitgevoerd.

Op basis van de resultaten van het bureauonderzoek gold bij de aanvang van het veldonderzoek voor het grootste deel van het plangebied een lage verwachting voor het vinden van waardevolle (intacte) archeologische overblijfselen. Voor het zuidoostelijke deel van het plangebied gold bij aanvang van het veldwerk een middelmatige verwachting voor het vinden van archeologische overblijfselen uit de Late Middeleeuwen. Het plangebied lag aan de oostkant van Hekelingen. Ten westen van Hekelingen bevindt zich een kreek in de ondergrond, op de oeverwallen waarvan in het verleden nederzettingen uit de Vlaardingencultuur zijn gevonden. Deze kreek stopt aan de westkant van Hekelingen. Het bureauonderzoek gaf geen uitsluitsel over of de kreek doorloopt tot in (de omgeving van) het plangebied. Op grond daarvan gold voor het plangebied een onbekende verwachting voor het aantreffen van archeologische resten uit het Neolithicum. De resultaten van het veldwerk leverden de volgende conclusies en aanbevelingen op:

In deelgebied Groenzone Zuidoost zijn de afzettingen van het Laagpakket van Walcheren vrijwel volledig door erosie verdwenen. In het zuidoostelijke deel van het plangebied lag een smalle strook oeverafzettingen, waarin de top van het middeleeuwse landschap deels bewaard is. In één van de boringen is in de bouwvoor een spikkel houtskool gevonden. Deze oever ligt deels binnen 1 m onder het maaiveld. Het veen is door erosie aangetast en er werden geen vindplaatsen uit de IJzertijd en/of de Romeinse Tijd meer

verwacht. De komafzettingen in de diepere ondergrond zijn, mede op basis van hun samenstelling en consistentie, in het verleden niet geschikt geweest voor bewoning. In het plangebied werden daarom geen nederzettingen uit het Neolithicum en/of de Bronstijd verwacht.

Het middeleeuwse niveau is in de Groenzone Zuidoost als gevolg van erosie grotendeels verdwenen. In enkele delen van het gebied zijn restanten van het middeleeuwse landschap aanwezig, het meest prominent in het zuidoosten. Behoud van het middeleeuwse cultuurlandschap was bij een niet-aangepaste uitvoering van de huidige plannen niet mogelijk. In het zuidwesten van de Groenzone Zuidoost zijn twee vindplaatsen direct onder de bouwvoor aangetroffen (vindplaatsen 1 en 2). Het resterende deel van de Groenzone Zuidoost was dusdanig aangetast dat hier geen archeologische resten meer werden verwacht.

In deelgebied Wolvenpolder is een grotendeels intact middeleeuws cultuurlandschap gevonden, waar in een groot deel van de boringen de vermeende bouwvoor uit de Middeleeuwen nog onderscheiden kon worden. Aan de noordkant en de oostkant van het deelgebied Wolvenpolder ligt het middeleeuwse niveau zeer dicht onder het maaiveld (minder dan 1 m). De afzettingen waren hier ook beduidend dikker en bestonden waarschijnlijk uit oeverafzettingen, mogelijk van een oude geul van de Maas.

In een aantal boringen zaten sporen van (verkavelings)sloten. Waarschijnlijk bevindt zich binnen de grenzen van het plangebied een laatmiddeleeuws akker- en weideareaal, dat bij het dorp Putten hoort. Over de ligging van dit dorp ten opzichte van het plangebied kon geen uitspraak gedaan worden.

Nederzettingssporen zijn niet gevonden, maar als deze in het plangebied aanwezig zijn, zullen deze zich op de (in de Middeleeuwen) hogere delen van het gebied concentreren. Dit kunnen geïsoleerde huisterpen zijn, kleiner dan 100 m². Op grond van de resultaten van het veldonderzoek kon de aanwezigheid van deze terpen niet worden uitgesloten.

De top van het veen in de Wolvenpolder lijkt geschikt te zijn geweest voor bewoning in de IJzertijd en/of de Romeinse Tijd. Hiervoor zijn echter geen aanwijzingen gevonden.

Het middeleeuwse niveau was in de Wolvenpolder op enkele kleine gebieden na intact.

RAAP Archeologisch Adviesbureau, Y. Raczynski Henk & E. Lyklema

Vlaardingen | Holy Ziekenhuis

In Vlaardingen zijn op het terrein van het voormalige Holy Ziekenhuis resten opgegraven van het rechthuis, een soort voorloper van het raadhuis van de in 1941 opgeheven gemeente Vlaardinger-Ambacht.

Locatie van het onderzoeksgebied.

Daarnaast is een oude kreek of geul gevonden, die een voorloper was van de latere Hoylede-sloot. Binnen het onderzoeksgebied zijn geen bewoningssporen gevonden uit de Romeinse Tijd. Dit betekent echter niet dat daaruit geconcludeerd kan worden dat het gebied niet bewoond is geweest in die periode. In tegendeel, er zijn enkele redenen om aan te nemen dat het gebied in de Romeinse Tijd bewoond, dan wel geëxploiteerd werd. Zo bleek uit botanische analyses van de oeverafzettingen dat er in de Romeinse Tijd sprake is geweest van akkerbouw in de directe omgeving. Deze akkerbouw zal hebben plaatsgevonden op nabijgelegen kreekkruggen of oeverwallen.

De exacte aard en omvang van de akkerbouw kon echter niet bepaald worden.

Behalve de botanische resten laat ook een vondstlaag met onder meer aardewerk uit de Romeinse Tijd zien dat er in de omgeving menselijke bewoning was. Deze vondstlaag bevond zich aan de onderzijde van een restgeul (Jonge fase), die in de 12de eeuw gedateerd kan worden. In de zandige kiezellaag bevond zich een hoge concentratie aan vondstmateriaal, waaronder aardewerk, glas, metaal, bot, bouwmetaal en natuursteen. De samenstelling van de vondstlaag met zand en kiezels wijst er op dat de laag in een snelstromend milieu is afgezet. Dit betekent feitelijk ook dat het vondstmateriaal van elders is aangevoerd. Dit wordt nog eens extra bevestigd doordat naast Romeins vondstmateriaal in dezelfde laag middeleeuws aardewerk voorkomt. Het vondstmateriaal dat in de vondstlaag is gevonden zal dan ook van een vindplaats in de (nabije) omgeving afkomstig zijn. Interessant in dit verband is dan ook dat bij de opgravingen van het mottekasteel in 1965

een profiel is gezet over een geul. Ook deze geul had op een vergelijkbare diepte aan de onderzijde een zandige vulling met veel kiezels, schelpen en vondstmateriaal (waaronder aardewerk uit de Romeinse Tijd). Dit geeft aan dat de destijds opgegraven kreek vermoedelijk dezelfde is als de restgeul die tijdens de opgravingen van het onderhavige onderzoek is opgegraven. Het is moeilijk om aan te geven over welke afstanden het materiaal getransporteerd zal zijn en daaruit voortvloeiend waar eventueel vindplaatsen uit de Romeinse Tijd te verwachten zijn.

Het landschap en bewoning in de Vroege Middeleeuwen

Het is niet bekend of en zo ja waarom het gebied na de Romeinse Tijd verlaten is. Vast staat wel dat er binnen Vlaardingen tot op heden weinig tot geen eenduidige aanwijzingen zijn voor bewoning in de Vroege Middeleeuwen. In de omgeving van Vlaardingen lijkt er vanaf de 8ste eeuw weer sprake te zijn van bewoning op de oevers van oude veenriviertjes. Over het natuurlijke landschap in de Vroege Middeleeuwen is weinig bekend. De middelste fase van de restgeul dateert vermoedelijk uit de Vroege Middeleeuwen. Deze geul was evenals de restgeul (oudste fase) in een zoet milieu ontstaan met af en toe invloed vanuit zee. Uit botanische analyses bleek dat ook ten tijde van de restgeul (middelste fase) er geen sprake was van menselijke activiteiten in de vorm van akkerbouw. Vermoedelijk was het landschap nog te nat voor akkerbouw. Het bestond uit vochtige graslanden en gemengde loofbossen op de drogere delen.

Ondanks het ontbreken van bewoningssporen is er wel een enkele, zij het spaarzame, aanwijzing dat er

Scherven van Badorf- (Gittermuster), Pingsdorf- (ruitmotief), Tainger-aardewerk en Karolingisch aardewerk.

mogelijk menselijke activiteiten hebben plaatsgevonden in de omgeving. Een aanwijzing voor activiteiten in de Vroege Middeleeuwen is het aardewerk dat is gevonden in de vondstlaag van de 12de-eeuwse restgeul. Tussen het grotendeels latere Pingsdorf-, kogelpot- en blauwgrijs aardewerk (10de-12de eeuw) en aardewerk uit de Romeinse Tijd (1ste-3de eeuw na Chr.) werden enkele scherven Merovingisch en Karolingisch aardewerk gevonden. Deze scherven dateren van de 5de tot en met 9de eeuw na Chr. Weliswaar geldt hiervoor dat het aardewerk verspoeld is, maar het is wel een aanwijzing voor een vindplaats in de omgeving of regio. Daarmee zijn ze uniek voor Holy en Vlaardingen.

Overzichtsfoto van 11de- en 12de-eeuwse Pingsdorf-tuiten, -oren en -bodems.

De vulling van de kreek bevatte, zoals gezegd, verspoelde scherven van aardewerk uit de 11de en deels 12de eeuw. Dit lijkt een aanwijzing te zijn voor een tot nu toe nog onbekende overstromingsramp, die eerder plaatshad dan de bekende overstromingen van 1133/1134 en 1163/1164.

Verder is de kreek vooral interessant omdat onderzoek van de dichtgeslibde kreek informatie kan geven over hoe het landschap er in de Middeleeuwen heeft uitgezien en hoe het zich heeft ontwikkeld. Daarmee krijgen we voor het eerst in Vlaardingen mogelijk een inkijkje in de manier waarop de ontginning, onder leiding van de bekende graaf Dirk III aan het begin van de 11de eeuw, van dit deel van Vlaardingen is verlopen. Het gebied Holy werd vanuit het zuiden in noordelijke richting ontgonnen, waarbij gebruik werd gemaakt van de natuurlijke waterlopen. De ontginningen vonden gefaseerd plaats. Hierdoor ontstond een onregelmatig, organisch ontginningssysteem (blokverkaveling) dat kenmerkend is voor het zuidelijke deel van Holy. Het noordelijke veengebied van Holy is later

(12de eeuw) ontgonnen en kent een regelmatig patroon. De ontginningen in het zuidelijke deel van Holy vonden plaats in de 11de en het begin van de 12de eeuw. Op de drogere plaatsen in het landschap werden ontginningsboerderijen gebouwd. Kort na de ontginningsperiode vond er in 1133/1134 en 1163/1164 een grote overstromingsramp plaats. Hierdoor zijn mogelijk ontginningen in de lagere delen verloren gegaan.

Uit het botanisch onderzoek kwam naar voren dat er akkers en moestuinen aanwezig waren. Deze werden later vervangen door graanakkers. Op de akkers werd er onder andere winterrogge en kool/raapzaad verbouwd en mogelijk ook gerst, trosgierst, vogelgierst, en mosterd. Gerst is de minst veeleisende van alle graansoorten en kan zelfs enige mate van zoute invloed verdragen. Ook worden er graslanden aangelegd waar vee geweid wordt. Al deze activiteiten zorgden voor een vrijwel ontbost landschap. De akkers en moestuinen lijken tot in de 17de eeuw in gebruik te zijn geweest en maken plaats voor vochtige graslanden en ruigtes. Deze graslanden zijn mogelijk gebruikt voor het weiden van vee.

Het mottekasteel Holy

Aan het begin van de 13de eeuw kwamen de door het grafelijk hof ontgonnen terreinen in handen van de adel. Dit leidde er tevens toe dat rond 1240 in Holy twee mottekastelen gebouwd werden, te weten Joffer Achtenwoning en Holy. De beide kastelen werden gebouwd door de gebroeders Van Hoylede.

Het mottekasteel Holy ligt net iets ten noordoosten van het onderzoeksterrein van de onderhavige opgraving en is in 1965 deels opgegraven. Uit dit onderzoek bleek dat het mottekasteel is aangelegd op de oever

van een kreek. Aardewerkvondsten die in de geul en op de oever zelf werden aangetroffen, dateren uit de 12de eeuw en worden geassocieerd met middeleeuwse bewoning op de oeverwal. Deze bewoning is mogelijk tijdens de overstromingen in 1163/1164 verspoeld. Later, bij de aanleg van de motte in 1240, is een gracht uitgegraven door de oudere kreek en de overstromingsafzettingen heen. Het mottekasteel bestond uit een woontoren met een opgeworpen heuvel. De woontoren was 6,5 bij 7,4 m en was gefundeerd op poeren met spaarbogen. Bij de opgraving van 2010 is in een sloot aan de noord-zijde van het terrein een spitsteen gevonden, die zo goed als zeker in verband gebracht kan worden met het mottekasteel.

Fragment van een braadspitoplegger met uitgesneden tetraëders binnen een slordig ontwerp van lijnen (vnr. 237).

Oudste 'raadhuis' van Vlaardinger-Ambacht

Het rechthuis, dat in oude bronnen wordt aangeduid als 'De Hooge Wooningh', fungeerde als herberg, maar het was ook de plek waar het ambachtsbestuur bijeenkwam en waar recht gesproken werd. Het is daarmee als het ware een voorloper van het oude raadhuis van de voormalige gemeente Vlaardinger-Ambacht, waar vandaag de dag het Stadsarchief in is gevestigd.

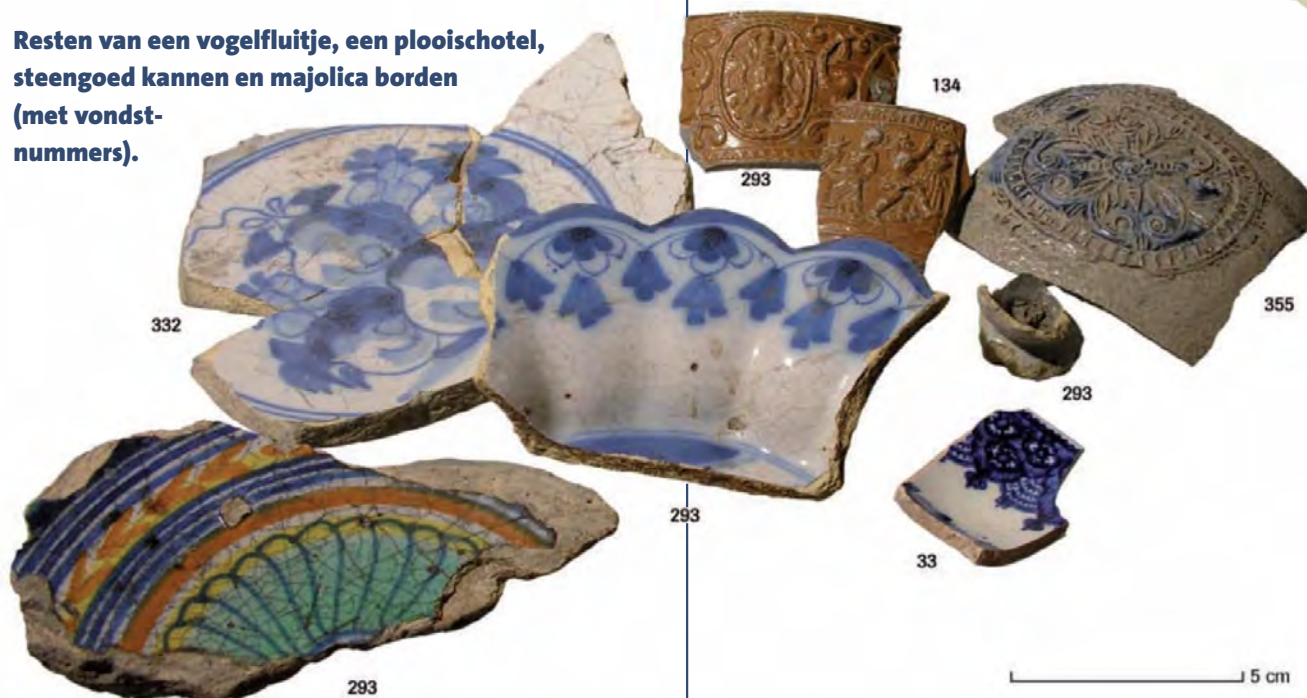
De globale positie van het rechthuis was bekend van oude kaarten. Zo staat er op een kaart van Potter uit 1572 al een gebouw op de plaats van het rechthuis. Wanneer dit is gesloopt, is onbekend, maar het staat in elk geval niet meer afgebeeld op de Kruikiuskaart van 1712.

Uit de oude archieven van het ambachtsbestuur van Vlaardinger-Ambacht blijkt dat men rond 1670 voor alle officiële bestuurlijke handelingen verhuisde van herberg 'De Hooge Wooningh' naar de herberg van Leendert Abrahamsz. Buijck aan het Emaus, die het nieuwe rechthuis werd.

Het is mogelijk dat de bouw- en sloopdatum van rechthuis/herberg 'De Hooge Wooningh' door archeologisch onderzoek kunnen worden aangescherpt. De sloopdatum moet in ieder geval dus gezocht worden tussen 1670 en 1712. Het gebouw is voorzover bekend de oudste voorganger van het raadhuis van Vlaardinger-Ambacht. De vraag was of er nog resten van dit rechthuis intact zouden zijn. Bij het archeologisch onderzoek zijn geen funderingsresten van het rechthuis gevonden. Wel is een sloot ontdekt die het erf van het rechthuis begrensd. Deze sloot bevatte veel sloopafval van het rechthuis en op de bodem lag zeer veel afval van de gebruikers van het rechthuis, waaronder aardewerk, pijpenkopjes en glas van

Resten van een vogelfluitje, een ploischotel, steengoed kannen en majolica borden (met vondstnummers).

drinkgerei. Uit zowel het aardewerk als de kleipijpen en het glas blijkt dat de sociale status van de herberg en de gebruikers geassocieerd kan worden als eenvoudig. Het aardewerk liet weinig luxe materiaal zien en bevatte veel standaardvormen. Het aardewerk dat uit het interieur afkomstig is, zoals vuurtesten, kandelaars en olielampen, laat ook een eenvoudig beeld zien. Ook de kleipijpen behoren tot de eenvoudige, goedkope soorten. De tabakspijpen uit deze opgraving geven een beeld van het Vlaardingse rookgedrag in herberg 'De Hooge Wooning' in de periode 1625-1660. Uit dit beeld komt naar voren dat in de herberg uit goedkope of de iets beter afgewerkte tabakspijpen werd gerookt. Deze tabakspijpen konden door de gebruiker naar de herberg worden meegenomen of konden ongetwijfeld in de herberg worden gekocht.

Het zijn producten van pijpenmakers uit de regio Rotterdam, Schiedam en Gouda. Tot circa 1640-1650 werd gerookt uit regionale producten. Na circa 1650 zien we hier een kentering in komen. De regionale tabakspijpenindustrie is sterk op zijn retour. Dientengevolge wordt vanaf circa 1650 op grote schaal uit hoofdzakelijk Goudse tabakspijpen gerookt. De grote hoeveelheid kleipijpen kan mogelijk wel gerelateerd worden aan het gebruik als herberg. Uit de glazen blijkt dat er vooral bier gedronken is. Wijn glazen werden veel minder vaak gevonden. Wel werden enkele fragmenten van luxer glas gevonden. Het ontbreken van wijnflessen wijst erop dat er amper wijn gedronken is of dat het uit een vat afkomstig is geweest, wat weer wijst op goedkopere wijn. Op het menu stonden rund, schaap/geit

en varken. Ook is er gevogelte, vis en mossels gegeten. De soorten die als consumptieafval zijn gevonden, kunnen als standaard beschouwd worden. Evenals bij het gebruiksmateriaal is er geen sprake van luxere consumptiegoederen. De dieren werden niet alleen voor consumptiedoeleinden gebruikt. Zo zijn er ook resten van paarden en honden gevonden.

Bij de herberg werd een compleet en in anatomisch verband liggend skelet van een paard gevonden. Dit betekent dat het paard na overlijden in zijn geheel begraven is. Ook het ontbreken van slachtsproei wijst erop dat het paard op een natuurlijke wijze gestorven is en niet gebruikt is voor consumptiedoeleinden. Het blijft gissen met welke reden het paard begraven is en wat het verband is tussen het paard en de herberg.

Mogelijk wijst dit op een (neven)functie van 'De Hooge Wooning' als boerderij. Buiten de gebruikelijke metalen voorwerpen die in deze context verwacht

kunnen worden, zoals bouwfragmenten, gereedschap, kledingaccessoires, naaigerei, betaalmiddelen en bestek, zijn er enkele voorwerpen die wellicht direct gerelateerd kunnen worden aan het gebruik van als herberg.

Een tapkraan van koper.

Een tapkraan zal dienst hebben gedaan voor het tappen van bier of wijn. Een hoefijzer zou wellicht in verband gebracht kunnen worden met de paarden die gestald werden tijdens een verblijf in de herberg. Maar wellicht nog de meest opmerkelijke vondst is een haardplaat. Te zien zijn een deel van een gevlochten omheining met daarboven enkele plooiën van een jurk. Het is een deel van een scene die bekend staat als de 'Hollandse Tuin'. Op enkele complete haardplaten die ons in verschillende musea zijn over-

Detailfoto van de haardplaat geprojecteerd op een vergelijkbare haardplaat uit de collectie van het Historisch Museum Rotterdam.

geleverd, is te zien dat de jurk toebehoort aan de Hollandse Maagd. Op deze platen houdt zij een vrijheidshoed omhoog, op een stok (of een speer). Naast haar staat de gekroonde Hollandse Leeuw met een zwaard en een pijlenbundel. Boven de voorstelling staat Pro Patria, voor het vaderland. In de boog staat Hollandia. Twee exemplaren die wij kennen zijn voorzien van een datering, beide in het derde kwart van de 17de eeuw. Ondanks dat de mallen voor deze

platen jarenlang in gebruik kunnen zijn gebleven, zullen de beide haardplaten in ongeveer dezelfde tijd vervaardigd zijn.

Veel onderdelen op de plaat; de hoed, de leeuw, de maagd en de tuin en het opschrift PRO PATRIA, hebben patriottistische betekenis. Mogelijk wilde de eigenaar hiermee een politiek statement maken. We spreken immers van een tijd niet lang na de beëindiging van de 80-jarige oorlog. Ook kan deze haardplaat misschien gerelateerd worden aan het gebruik van de herberg als rechthuis.

*Archeologie Vlaardingen, Tim de Ridder
ADC, X. Alma, M. Bouman & R. Torremans*

Westland - Naaldwijk | Hoogeland Oost

Het plangebied Naaldwijk-Hoogeland wordt in opdracht van de gemeente Westland sinds enige jaren gefaseerd ontwikkeld. De afgelopen jaren heeft er hier al veelvuldig archeologisch (voor)onderzoek plaatsgevonden, waarvan de opgravingen van een Romeinse en een vroegmiddeleeuwse nederzetting op het terrein langs de Zuidweg de meest spraakmakende zijn (o.a. Van der Feijst, De Bruin & Blom 2008).

Voor het oostelijke deel van het plangebied gold aan de hand van de resultaten van een booronderzoek een hoge verwachting voor het aantreffen van archeologische sporen en vondsten uit de (late) IJzertijd en Romeinse Tijd (Bult, De Bruin, De Gier & Jongma 2006). Eventuele bewoningssporen zouden zich hoofdzakelijk concentreren op de hogergelegen kreek- en oeverafzettingen van het Gantelsysteem (Gantel Laag). Van het totale oppervlak van 8,8 ha. is circa 6000 m² verspreid over het plangebied door middel van proefsleuven onderzocht.

De meeste archeologische sporen die tijdens het onderzoek werden gevonden, bestaan uit greppels en sloten die dateren vanaf de Nieuwe Tijd. Een aantal van deze sloten staat afgebeeld op de historische kaart van Kruikius (Kruikius & Kruikius 1977 (1712)) en enkele sporen lijken hun oorsprong al te hebben in de middeleeuwse verkaveling.

Op de zandige afzettingen van een getijdegeul (Hoekpolder Laag) zijn direct onder de bouwvoor drie paalsporen gevonden die op basis van de aardewerkvondsten dateren uit de (Late) IJzertijd. Aan de flank van de oeverwal is nog een vegetatiehorizont waar-genomen, maar de top van de oeverwal is geëgaliseerd en opgenomen in de bouwvoor. Gelet op de slechte conservering van sporen en vondsten werd archeologisch vervolgonderzoek niet noodzakelijk geacht.

Op twee percelen achter de Vlietweg werden sporen van een Romeinse nederzetting verwacht. Tijdens het sleuvenonderzoek bleek er inderdaad sprake van een

Twee elzenhouten palen van de Romeinse beschoeiing.

nederzettingsterrein dat was gelegen op een oeverwal van de Gantel Laag. Op basis van het aardewerk en de sporen is er sprake van een inheems Romeins erf dat tenminste vanaf de tweede helft van de 1ste eeuw tot aan de 3de eeuw na Chr. in gebruik is geweest. Daarnaast zijn ook nog enkele scherven met nagelindrukken gevonden, die vermoedelijk dateren in de Midden/Late IJzertijd.

Er zijn echter geen duidelijke aanwijzingen voor bewoning uit deze periode.

Aan de zuidzijde leek de vindplaats te worden begrensd door een oude geul, waarin in de Romeinse Tijd een waterweg zou zijn uitgegraven. Dit gegeven deed vermoeden dat het hier mogelijk ging om het zogenaamde kanaal van Corbulo. Dit leek te worden bevestigd, toen in de werkput ter hoogte van de waterweg, langs de noordelijke oever op de bodem ervan (1,85 onder N.A.P.) twee rijen, met paarsgewijs geplaatste, houten palen werden gevonden.

De insteek van de zuidelijke zijde van de mogelijke waterweg was enigszins verticaal, terwijl langs de noordelijke zijde eerder sprake leek van een verlande oever. Langs diezelfde oever was de waterweg bovenin opgevuld met een cultuurlaag van het nederzettingsterrein. Op de aan de onderzijde aangepunte palen zijn nog duidelijk bijsporen zichtbaar.

Na determinatie en analyse door een specialist bleek het te gaan om elzenhout dat niet geschikt is voor ouderdomsbepaling. Ook het vondstmateriaal uit de vulling leverde bij dit onderzoek geen duidelijke datering van de gebruiksfase op.

In samenspraak met de gemeente Westland is begin 2011 door ADC Archeoprojecten het nederzettingsterrein en een groot deel van het vermeende kanaal opgegraven. Tijdens dit onderzoek werd al snel

duidelijk dat er geen sprake was van het in eerste instantie vermoede kanaal van Corbulo. Voorzover de eerste resultaten van het onderzoek zich laten aanzien, lijkt de veronderstelde verlande oever eerder een gefaseerd, aangeplempte zone ten behoeve van versteviging c.q. bescherming van het nederzettingsterrein. Parallel hieraan zijn meerdere houten palenrijen geslagen. De scherpe insteek die is waargenomen langs de zuidelijke zijde van het vermeende kanaal, blijkt nu samen te vallen met de insteek van één van twee zeer brede sloten die vermoedelijk gedateerd kunnen worden in de Late Middeleeuwen. De resultaten van de opgraving zullen ongetwijfeld aan bod komen in de archeologische kroniek van 2011.

Archeologie Delft – Jean Paul Bakx

Alma, X.J.F., 2010: *Een vroege vindplaats op de crevasse, Gouda Westergouwe – deelgebied 3*, Amersfoort (ADC rapport 2552).

Alma, X.J.F., M.T.I.J. Bouman & R. Torremans, 2012: *Landschapontwikkeling en bewoningsgeschiedenis in de wijk Holy te Vlaardingen*, Amersfoort (ADC rapport 2694).

Bloemers, J.H.F., 1978: *Rijswijk (ZH), 'De Bult'. Eine Siedlung der Cananefaten*, Amersfoort (Nederlandse Oudheden 8).

Bult, E.J., 1983: *Midden-Delfland, een archeologische kartering. Inventarisatie, waarderung en bewoningsgeschiedenis*, Amersfoort (NAR 2).

Bult, E.J., J. de Bruin, J. de Gier & S.H. Jongma, 2006: *Naaldwijk Hoogeland, Gemeente Westland: Een Inventariserend Veldonderzoek (IVO)*, Delftse Archeologische Rapporten 72.

Bulten, E.E.B., e.a., 2009: *Gemeentelijke onderzoeksagenda archeologie (GOaA) gemeente Den Haag*, Den Haag (Rapport 0908).

Cerutti-Uijen, T., 1995: "Niet uit zucht tot praalvertoon of weelde": zes eeuwen stadhuizen in Gorcum, *Gorcumse Monumentenreeks 3*, Gorinchem.

Coppens, C.F.H. & J.M. Koot, 2010: *Plangebied Zwethzone, gemeente Rijswijk. Archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (karterende fase)*, Weesp (RAAP-rapport 2188).

Coppens, C.F.H. & drs. S. de Kruif, 2011: *Plangebied Te Werve West, gemeente Rijswijk; archeologisch vooronderzoek: een bureau- en inventariserend veldonderzoek (verkennde fase)*, Weesp (RAAP-notitie 4042).

Dasselaar, M. van, 2011: *Archeologisch onderzoek Waterrijk Polderpark Oostpolder te Gouda. Inventariserend veldonderzoek met karterende boringen*, Capelle aan den IJssel.

Dorst, M.C., 2012 (in prep.): *Romeinen en Middeleeuwen op het Gezondheidspark. Een archeologisch onderzoek*, Dordrecht (Dordrecht Ondergronds 17).

Feijst, L. van der, J. de Bruin & E. Blom, 2008: *De nederzetting te Naaldwijk II. Terug naar de sporen van Holwerda*, Amersfoort (ADC Monografie 4).

Flamman, J.P. & T.A. Goossens, 2006: *Schipluiden, "Harnaschpolder". De inrichting en bewoning van het landschap in de Romeinse tijd (125 – 270 na Chr.)*, Amersfoort (ADC rapport 625).

Grinsven, P.F.A. van & M.F.P. Dijkstra 2005: *De Vroeg-Middeleeuwse nederzetting te Koudekerk aan den Rijn. Een bijna vergeten opgraving in de Lagewaardse polder*, Leiden (rapport AWN-Rijnstreek).

Groningen, C.L. van, 1992: *De Alblasserwaard*, Zwolle.

Hänninen, K., 2012: *Merovingisch hout van de opgraving Oegstgeest-Nieuw Rhijngest Zuid 2010*, Zaandam (BIAXiaal 239).

Hoogendijk, T., 2012: *Archeologische opgraving (AO) op de Groenmarkt te Gorinchem*, Zaandijk (Hollandia-reeks 390).

Jezeer, W. (ed.), 2011: *Oegstgeest Nieuw Rhijngest-Zuid, een Merovingische nederzetting aan de Rijnmond. Een archeologische opgraving*, Amersfoort (ADC rapport 2054).

Kemp, A., 1656: *Leven der doorluchtige heeren van Arkel, ende jaar-beschrijving der stad Gorinchem*, Gorinchem.

Koot, J.M., 2008: *Opgegraven! Archeologisch onderzoek in Rijswijk*, Rijswijk (Rijswijkse Serie 13).

Kruikius, N. & J. Kruikius, 1977 (1712): *'t Hooge heemreedschap van Delflant met alle de steden, dorpen en ambachten*, Alphen aan den Rijn.

Lauwerier, R., 2011: 'Het dominante hoornloze rund', *Vitruvius 14*, p. 26-31.

Londen, H. van, 1994: 'Midden-Delfland 5: Delft-Abtswoudse Polder, achter Schieweg 146 en 168 (vindplaats 4.23)', *Holland 26*, p. 431-432 (Archeologische kroniek van Zuid-Holland over 1993).

Londen, H. van, 1995: *Rapportage van het archeologisch onderzoek naar bewoningssporen uit de Romeinse Tijd. Onderzoek in het kader van het Midden-Delflandproject IPP, Vindplaats 21.23, Schiedam Polderweg, vindplaats 21.28, "Het Kraaiennest" en "Het Abtswoudse bos"*, Amsterdam (intern rapport, Universiteit van Amsterdam).

Londen, H., 2006: *Midden-Delfland. The Roman native landscape past and present*, Amsterdam (Proefschrift Universiteit van Amsterdam).

Magendans, J.R. & J.A. Waasdorp, 1993: *Romeinse sporen bij de Lozerlaan. Verslag van de proefopgraving 1992*, Den Haag.

Oostveen, J. van. 2012: *Vlaardingen, Hoog Lede; tabakspijpen uit de sloot van herberg de "Hooge woning"*, Tiel.

Pavlovic, A. (red.), 2010: *Archeologisch onderzoek aan de Gaslaan 125 gemeente Den Haag. Sporen van boerderij Groenesteijn uit de late middeleeuwen en de nieuwe tijd*, Den Haag (Rapport 1049).

Raczynski Henk, Y & T.E. Lyklema, 2010: *De Polder van Putten, gemeente Spijkenisse; archeologisch bureau- en inventariserend booronderzoek, karterende fase*, Weesp (RAAP-rapport 2022).

Siemons, H. & J.J. Lanzing (red.), 2009: *Bewoningssporen uit de Romeinse tijd in het Wateringse Veld, Den Haag*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 11).

Stokkel, P.J.A., 2010: *Fazantplein gemeente Den Haag. Een definitief archeologisch onderzoek*, Den Haag (Rapport 1027).

Stokkel, P.J.A., 2010: *Kwartellaan Gemeente Den Haag, Een definitief archeologisch onderzoek*, Den Haag (Rapport 1043).

ToI, A.J. & B. Jansen 2012: *Sleuven door de delta van de Oude Rijn. Plangebied Nieuw Valkenburg, gemeente Katwijk. Inventariserend Veldonderzoek door middel van proefsleuven*, Leiden (Archolrapport 172).

Vos, P.C., E.C. Rieffe & E.E.B. Bulten, 2007: *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*, Den Haag.

Wiepking, C.G., 1997: *Leidschendam-Leeuwenbergh. Erfgoed der erven*, Amsterdam (Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit van Amsterdam).

Wijsenbeek, F.C., 1997: *Huis achter de duinen. Verslag over een midden ijzertijd nederzetting aan de Lozerlaan in den Haag*, Leiden (Ongepubliceerde doctoraalscriptie Universiteit Leiden).

Zoolingen, R.J. van (red.), 2010: *Een Cananefaats cultusplaats. Inheems-Romeinse bewoning aan de Lozerlaan*, Den Haag, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 12).

Bronnen

Kaart van de omgeving van Huis ten Bosch, getekend door Pieter Floris van der Sallem in 1645.

Van Deventer 1570, Kruikius 1712 en de "Kaarte van Haagambachte" uit 1734, die de situatie van rond 1680 weergeeft.